

HOE REKENT HET LEI OVER DE LANDBOUW ?

Mededelingen en Overdrukken
No. 131

L27
131A

December 1975

Landbouw-Economisch Instituut - Conradkade 175 - Den Haag
Telefoon (070) 61 41 61

INHOUD

	Blz.
WOORD VOORAF	5
VERANTWOORDING	7
TAAK EN ORGANISATIE VAN HET LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT	9
- Agrarische problematiek en economisch onderzoek	9
- De organisatie van het LEI	12
UITGANGSPUNTEN EN BEGRIPPEN BIJ DE VASTSTELLING VAN BEDRIJFSRESULTATEN IN LAND- EN TUINBOUW	20
- Uitgangspunten en begrippen	20
- Rentabiliteit en inkomen	21
- Uitgangspunten voor de rentabiliteitsberekening	25
- Slotbeschouwing	32
BEDRIJFSKEUZE EN VERSLAGGEVING VAN BEDRIJFSUITKOMSTEN IN DE LANDBOUW	34
- Bedrijfskeuze, thans	34
- Studiebedrijven en onderdeelboekhoudingen	36
- Verslaggeving van uitkomsten	36
- Overzicht van publikaties van bedrijfsuitkomsten	38
- Voorcalculaties en prognoses	38
- Ramingen, voorlopige en definitieve bedrijfsuitkomsten	41
BEDRIJFSKEUZE EN VERSLAGGEVING VAN BEDRIJFSUITKOMSTEN IN DE TUINBOUW	43
- Inleiding	43
- Historisch overzicht	43
- De bedrijfskeuze, thans	45
- De bedrijfsindeling bij de verslaggeving	47
- Ramingen, voorlopige en definitieve cijfers	48
- Bedrijfsgegevens en kengetallen	48
- Spreiding	50
HET LANDBOUW-ECONOMISCH BERICHT	52
- Doel en karakter	52
- Functies voor het beleid	52
- Documentatiebasis	53
- Korte omschrijving van de inhoud	53
- Onderzoek t.a.v. produktie en afzet	54
- De resultatenrekening van de landbouwsector	54
- De uitkomsten voor 1974/75	55
- De ontwikkeling van het sectorinkomen	56

INHOUD (vervolg)

Blz.

ENKELE ONDERZOEKPROJECTEN VAN DE AFDELINGEN	
STRUCTUURONDERZOEK, TUINBOUW EN LANDBOUW	58
- Mutaties in de omvang van de agrarische beroeps- bevolking, oorzaken en gevolgen	58
- Ontwikkelingen rondom het agrarisch nevenbedrijf	60
- Het onderzoek naar de omvang en kenmerken van de intensieve samenwerking	61
- Consequenties van landschappen en natuurbehoud voor de ontwikkeling van weidebedrijven	62
- De agrarisch-structurele en agrarisch-planologische problematiek in het tuinbouwgebied Vleuten-de Meern - Harmelen	64
- Economische ontwikkelingen op produktiebedrijven in de bloembollenteelt	65
- Oorzaken van verschillen in bedrijfsuitkomsten in de snijbloementeel	67
- Analyse van de economische ontwikkelingen in de potplantenteelt	67
- Onderzoek naar de schaalvoordelen van grote bedrijven in de glasgroenteteelt	68
- Financieringsonderzoek in de tuinbouw	68
- De rentabiliteit van bedrijven met moderne bedrijfs- voering	69
- Bedrijfsplanning op korte termijn op weidebedrijven	70

WOORD VOORAF

Gaarne heeft het LEI voldaan aan een verzoek van de Voorlichtingsstaf van de Sociaal-Economische Voorlichting om een viertal artikelen te schrijven over het onderzoek dat wordt verricht met betrekking tot de bedrijfsuitkomsten in de land- en tuinbouw (zie inhoudsopgave).

Deze vier artikelen worden voorafgegaan door een algemeen artikel over taak en organisatie van het Landbouw-Economisch Instituut.

Dat het economisch onderzoek van het LEI niet alleen gericht is op de directe behoeften van het beleid, maar ook tot doel heeft om het inzicht van de agrarische ondernemer in de bedrijfsorganisatie en de bedrijfsvoering te vergroten komt duidelijk tot uitdrukking in een laatste artikel, waarin enkele niet direct op de bedrijfsuitkomsten gerichte onderzoekprojecten aan de orde worden gesteld. Het betreft hier slechts een selectie, die in overleg met de Voorlichtingsstaf van de S.E.V. tot stand is gekomen.

In de hierna volgende "verantwoording" worden de artikelen ingeleid namens de voorlichtingsstaf van de S.E.V.

A. Maris

VERANTWOORDING

De Voorlichtingsstaf Sociaal-Economische Voorlichting richtte in mei 1975 het verzoek tot het Landbouw-Economisch Instituut - om ten behoeve van het door haar uitgegeven Informatieblad voor sociaal-economische voorlichting - in enkele artikelen bepaalde onderdelen van het werk van het LEI te willen belichten.

Daarbij zou het onder andere gaan om een uiteenzetting over:

- het doel van het landbouw-economisch onderzoek;
- de methode van bedrijfskeuze voor het in administratie nemen van land- en tuinbouwbedrijven;
- de gehanteerde uitgangspunten bij de berekening van de uitkomsten van bedrijven, die bij het LEI in administratie zijn;
- de gebruikte inkomensbegrippen waarin het LEI deze bedrijfsuitkomsten weergeeft;
- enkele voor de voorlichting van belang zijnde onderzoekprojecten.

De directie van het Landbouw-Economisch Instituut was tot deze samenwerking gaarne bereid. Het veelvuldig gebruik van LEI-cijfers voor zeer uiteenlopende doeleinden is steeds een aansporing voor haar geweest om alle aandacht te schenken aan een zo breed mogelijke achtergrondinformatie omtrent het ontstaan van de cijfers. Daarmee kunnen misverstanden worden voorkomen. Bedrijfsuitkomsten, die door het Landbouw-Economisch Instituut zijn berekend met het doel een beeld te geven van de beloning van de aanwending van de produktiefactoren in land- en tuinbouw, geven niet zonder meer een inzicht in de inkomenspositie van boeren en tuinders. In 1972/73 - een jaar met relatief gunstige bedrijfsuitkomsten - bedroeg de gemiddelde arbeidsopbrengst van de ondernemer (de beloning van de factor ondernemersarbeid) slechts 50 tot 65% van het totale inkomen van de boer en zijn echtgenote.

Anderzijds zou het eveneens tot misvattingen aanleiding geven, indien het inkomen van de zelfstandige zonder meer wordt vergeleken met dat van een werknemer.

De hierna volgende artikelen zijn in overleg tussen het Landbouw-Economisch Instituut en de Voorlichtingsstaf Sociaal Economische Voorlichting tot stand gekomen. Uiteraard blijft de inhoud voor verantwoording van het LEI. Mede vanwege de omvang van het geheel werd afgezien van het opnemen van deze artikelenserie in het Informatieblad voor sociaal-economische voorlichting.

Wij spreken de hoop uit, dat velen deze serie artikelen zullen gebruiken als zij zich afvragen "Wat zeggen LEI-cijfers".

B. Veltman

TAAK EN ORGANISATIE VAN HET LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT

door A. Maris

Agrarische problematiek en economisch onderzoek

Door de economische groei, mede als gevolg van de technologische ontwikkelingen en regionale specialisatie, neemt het goederen- en dienstenpakket in totaal en per hoofd toe en verandert het van samenstelling. Maar niet alleen in datgene wat wordt voortgebracht, ook in de wijze van produceren treden voortdurend veranderingen op. Het gevolg is dat tussen de sectoren van de volkshuishouding en binnen de sectoren een continue hergroepering van produktiefactoren valt waar te nemen.

De bedrijfstak landbouw vormt in dit aanpassingsproces geen uitzondering. In een lange periode vóór 1950 namen de produktie en de produktiviteit vooral toe door verbeteringen in het biologisch-technisch vlak binnen de bestaande agrarische structuur. Deze toename is gepaard gegaan met belangrijke veranderingen in de samenstelling van het produktenpakket en het toeleveringspakket.

De produktieomvang is vooral toegenomen door een sterke stijging van de grond- en dierproduktiviteit; de veestapel kon sterk worden uitgebreid door de hogere opbrengsten van grasland en voedergewassen en een toenemende import van krachtvoer. De verandering in de samenstelling van het produktenpakket blijkt uit het feit dat het aandeel van de tuinbouwprodukten in het totale agrarische produktenpakket en dat van de dierlijke produkten in het landbouwpakket is toegenomen.

Twee punten zijn bij deze ontwikkelingen essentieel geweest: de sterk toegenomen landbouwkundige kennis en de toepassing daarvan door de producenten alsmede de grotere mogelijkheden tot regionale specialisatie. Bij dit laatste kan men denken aan verschillen in bodem, klimaat, geografische ligging, geschooldheid en aanbod van arbeidskrachten. Hoe groter het gebied van een markt, hoe meer invloed deze factoren kunnen uitoefenen.

Na 1950 hebben in de organisatie van de werkzaamheden ingrijpende veranderingen plaatsgehad, waardoor aan de toeneming van de produktie per werker een extra dimensie is toegevoegd. Door de ongekende economische groei welke gepaard is gegaan met een sterke stijging van de lonen, zijn in de agrarische bedrijfstak in een hoog tempo arbeidsbesparende technieken ingevoerd. De landbouw werd hierdoor geconfronteerd met de noodzaak tot ingrijpende structurele aanpassingen; deze kunnen worden samengevat met de woorden: vermindering van arbeidskrachten (arbeiders, zoons en bedrijfshoofden), schaalvergroting en toenemende specialisatie en integratie. Dat de landbouw de uitdaging op deze wijze moest beantwoorden door een sterke afneming van het aantal arbeidskrachten en een vermindering van het aantal bedrijven, is typisch voor een

bedrijfstak met relatief geringe expansiemogelijkheden en vele kleine zelfstandige ondernemers.

Het economisch onderzoek heeft deze vraagstukken beschreven en geanalyseerd en hierdoor een bijdrage geleverd om de bestaande onevenwichtigheden in de aanwending van de produktiefactoren te verminderen en om het produktenpakket zo goed mogelijk af te stemmen op de vraagveranderingen.

De vergroting van de produktie en de verbetering van de produktiviteit, zijn het resultaat van het initiatief en de persoonlijke inzet van de producenten, maar ook van het Overheidsbeleid dat deze ontwikkelingen mogelijk maakt. Men denke slechts aan het omvangrijke apparaat van onderzoek, voorlichting en onderwijs, aan het regionale industrialisatiebeleid en aan de verbetering van de agrarische infrastructuur. De verbreding van de economische structuur in de landelijke gebieden heeft mede het vertrek van arbeidskrachten uit de landbouw gestimuleerd terwijl de infrastructurele werken de invoering van arbeidsbesparende technieken heeft bevorderd.

De Overheid schept dus voorwaarden en geeft hier en daar steun om drempelweerstand te overwinnen. De Overheid acht de agrarische sector van zeer wezenlijke betekenis voor de samenleving omdat deze sector levensmiddelen voortbrengt en door de gespreide produktiewijze de schaarse ruimte openhoudt. Zij heeft echter bepaald niet de bedoeling om van de landbouw een centralistisch geleid openbaar nutsbedrijf te maken; het initiatief en de kwaliteiten van de ondernemers wil zij nl. zoveel mogelijk tot haar recht laten komen.

Aangezien Nederland deel uitmaakt van het grote economische blok van de Europese Gemeenschap zal - naast de bekende doelstellingen en instrumenten van het landbouwbeleid - ook aandacht besteed dienen te worden aan een evenwichtige regionale ontwikkeling. Hierbij moet dan niet alleen worden gedacht aan de achtergebleven gebieden binnen de EG, maar het landbouwbeleid en het onderzoek zullen tevens aan de ontplooiingsmogelijkheden van de ontwikkelingslanden aandacht moeten besteden. Mede gelet op de betekenis van internationale en regionale arbeidsverdeling kunnen het onderzoek en het beleid een bijdrage leveren om de omvang en samenstelling van het produktenpakket aan te passen aan de toenemende en veranderende behoeften van eigen bevolking en die van andere landen.

De hierboven summier aangeduide ontwikkelingen hebben tot belangrijke resultaten geleid. De toeneming van de netto- (arbeids) produktiviteit in de agrarische sector van de Nederlandse volkshuishouding is groter geweest dan in de nationale economie als geheel. De landbouw heeft dan ook een belangrijke bijdrage geleverd tot de reële welvaartsstijging in onze volkshuishouding. De gehele samenleving heeft hiervan geprofiteerd; een steeds kleiner deel van het arbeidspotentieel was nodig voor een royale voedsel-

voorziening van een sterk toegenomen bevolking. De genoemde ontwikkelingen zijn allerm minst specifiek voor Nederland. In alle Westerse landen kunnen dezelfde tendenties worden waargenomen. Opmerkelijk bij deze teelttechnische ontwikkelingen en structurele aanpassingen is dat de gemoderniseerde landbouw op producentenniveau kleinschalig is gebleven ondanks het feit dat zij thans veel nauwer verweven is met de grootschalige toeleverende en verwerkende schakels in de bedrijfskolom.

In welke mate de agrarische sector zelf van de produktiviteitsontwikkeling heeft geprofiteerd wordt vooral bepaald door de prijsontwikkelingen en door algemene maatregelen in het sociale en fiscale vlak. Met name door de sterke prijsstijgingen van de kostenfactoren in de laatste jaren hebben de agrarische producenten zeer duidelijk ervaren dat de inkomensontwikkeling niet alleen wordt bepaald door produktiviteitsverhoging, maar evenzeer door prijzen en prijsverhoudingen. In dit verband zij opgemerkt dat door de sterke drang tot produktievergroting waardoor in vele Westerse landen het aanbod dikwijls de koopkrachtige vraag overtreft, een druk wordt uitgeoefend op de prijzen. Hier komt nog bij dat door de geringe vraag- en aanbodselasticiteit en de jaarlijkse oogstschommelingen, de prijsvorming instabiel is. Het is om deze redenen dat in vele landen het markt- en prijsbeleid voor agrarische produkten zo'n belangrijke plaats inneemt. Voor de Overheid is dit een belangrijk instrument om het verkrijgen van een redelijk inkomen voor de agrarische producenten te bevorderen. Het nauwgezet volgen van de ontwikkeling van kosten- en opbrengsten in de landbouw, beoogt hiervoor de noodzakelijke informatie te verschaffen. Dit is een taak die het LEI allerm minst vreemd is; bij de oprichting van het LEI in 1940 was dit zelfs de enige doelstelling.

Het is hierbij van groot belang de hoogte van het inkomen te zien in relatie met de functies die het inkomen moet vervullen, m.n. voor de kleine zelfstandigen. In onze welvaartsmaatschappij, waar het inkomensbeleid een hoge prioriteit heeft, zien de agrarische ondernemers zich als kleine zelfstandigen en worden vergelijkingen gemaakt met de loon- en salaristrekken. Economisch onderzoek m.b.t. de rentabiliteit, het inkomen en de financiële positie, beoogt het inzicht in deze materie ten behoeve van Overheid en bedrijfsleven te vergroten.

Het zou niet van realiteitszin getuigen om hier onvermeld te laten dat de landbouw in ons dichtbevolkte land, de laatste jaren in toenemende mate geconfronteerd wordt met nieuwe aspecten van het Overheidsbeleid, gericht op ruimtelijke ordening en milieu. Het gaat hier niet om het beleid dat beoogt de technische vooruitgang in de landbouw te bevorderen en om het scheppen van voorwaarden die structurele veranderingen mogelijk maken, maar om de vraag of en in hoeverre beperkende maatregelen voor de landbouw verantwoord zijn terwille van natuur, landschap en milieu.

Kenmerkend voor de landbouw is dat deze de ruimte openhoudt en vormgever en beheerder is van het grootste deel van de schaarse ruimte. In feite zijn de landelijke gebieden in Nederland in hoofdzaak cultuurlandschappen. Deze landschappen hebben in de loop der tijden belangrijke veranderingen ondergaan, een proces dat nog steeds doorgaat. Het opleggen van beperkingen aan de landbouw om landschappen in meerdere of mindere mate te conserveren, heeft uiteraard economische consequenties. Bij het afwegen van belangen die hier in het geding zijn, kan ook het economische onderzoek een belangrijke bijdrage leveren.

Uit het bovenstaande zal duidelijk zijn geworden dat de ontwikkelingen in techniek, maatschappij en overheidsbeleid een belangrijke invloed hebben op de sociale en economische positie van de werkers in de agrarische bedrijfstak.

Het economisch onderzoek in de agrarische sector heeft tot doel de ontwikkelingen die zich op alle genoemde terreinen voordoen te signaleren, te beschrijven, te analyseren en te evalueren. Op grond hiervan kunnen richtlijnen worden gegeven voor de ingrijpende veranderingen welke door aanpassing aan nieuwe technische mogelijkheden en aan gewijzigde economische verhoudingen en maatschappelijke inzichten in de agrarische produktie moeten plaatshebben. Aangezien de bemoeiingen van de Overheid en het georganiseerde bedrijfsleven met de agrarische bedrijfstak sterk zijn toegenomen, heeft het beleid (markt- en prijsbeleid, teelttechnisch-beleid, structuurbeleid en landinrichtingsbeleid) een toenemende behoefte aan onderzoek dat vooral gericht is op de economische facetten van de agrarische voortbrenging. Dit beleid richt zich bovendien steeds meer op de bijzondere omstandigheden van het afzonderlijke bedrijf, waardoor verdergaand onderzoek ten aanzien van de reacties en effecten op het individuele bedrijf vereist is.

De conclusie moet dan ook zijn dat in de agrarische bedrijfstak de economische problematiek een hoge prioriteit heeft en dat dien-tengevolge de Overheid en het bedrijfsleven een steeds grotere behoefte hebben aan sociaal-economisch en bedrijfseconomisch onderzoek. Het voldoen aan deze behoefte is in overeenstemming met het doel van de Stichting "Landbouw-Economisch Instituut" zoals in de statuten omschreven.

De organisatie van het LEI

Het doel van de Stichting "Landbouw-Economisch Instituut" is volgens artikel 3 van de statuten: het bevorderen van kennis van bedrijfseconomische en sociaal-economische verschijnselen en vraagstukken, van belang zijnde voor de landbouw en visserij.

Uit deze formulering blijkt dat het werkterrein van het LEI zeer uitgebreid is en ook moet zijn, omdat in Nederland het economische onderzoek in de agrarische sector binnen één instituut

is geconcentreerd. Het onderzoeksterrein van het LEI omvat dus zowel het bedrijfseconomisch als het algemeen economisch en structureel-economisch onderzoek en heeft betrekking op de landbouw, de tuinbouw, de visserij en de bosbouw. In dit opzicht neemt het LEI een andere positie in dan de meeste technische instituten. Het onderzoek van het LEI is verder niet alleen gericht op de technisch-economische problemen van het agrarische productieproces, maar eveneens op de behoefte van het landbouwbeleid (markten en prijsbeleid, structuurbeleid en landinrichtingsbeleid). De periodiek verschijnende rentabiliteits- en financieringsonderzoeken en het jaarlijkse Landbouw-Economisch Bericht zijn enkele duidelijke voorbeelden van het beleidsgerichte economisch onderzoek.

De verschillende afdelingen van het LEI worden de laatste jaren ook steeds zwaarder belast met taken op korte termijn in verband met beleidsinformatie en beleidsvoorbereiding. Hieraan kon slechts worden voldaan op basis van een doelmatige en slagvaardige organisatie van de documentatie.

Het bestuur en de Vaste Commissies

De voorzitter van het bestuur wordt door de Minister van Landbouw en Visserij benoemd. Ook de overige leden van het bestuur worden door de Minister benoemd en wel: ten minste vier leden, die ambtenaar zijn bij zijn ministerie; ten minste twee leden op voordracht van het Landbouwschap; ten minste één lid uit de kringen van de agrarische handel en industrie en ten minste één lid op voordracht van het Visserijchap. Voorts kan de Minister adviserende leden benoemen die deskundig zijn op de wetenschappelijke terreinen waarop de stichting werkzaam is 1).

Het bestuur stelt jaarlijks een werkplan op en een begroting van de uitgaven die voor de uitvoering van het onderzoekprogramma noodzakelijk zijn. Aangezien bepaalde uitgangspunten voor de berekening van de bedrijfsresultaten moeilijk objectief zijn vast te stellen, behoort het ook tot de taak van het bestuur deze uitgangspunten te bepalen in overleg met de directie van het LEI. Teneinde een doelmatige uitvoering van het werkplan te bevorderen houdt het bestuur zich eveneens bezig met de hoofdlijnen van de organisatiestructuur van het LEI. Het bestuur wordt hierbij geadviseerd door Vaste Commissies voor de onderzoekafdelingen. Het bestuur benoemt de voorzitter en leden van deze commissies en geeft richtlijnen voor de taken. De belangrijkste taken waarover de commissies adviseren zijn: het werkprogramma en de controle op de voortgang der werkzaamheden; voorts kunnen de Vaste Commissies - waarin de Overheid en het bedrijfsleven zijn vertegenwoordigd -

1) De samenstelling van het bestuur per 1 september 1975 is aan het slot van dit artikel vermeld.

advies uitbrengen over de begroting en de presentatie van de onderzoekresultaten.

De verantwoordelijkheid voor de inhoud van de publikaties berust bij de directie van het LEI, die hierin wordt bijgestaan door de leiding van de afdelingen. Het behoeft wel geen betoog dat de gedachteuitwisseling tussen de onderzoekers van grote betekenis is voor de uiteindelijke inhoud van de publikaties.

Ten slotte zij nog opgemerkt dat de directie van het LEI en de leiding van de afdelingen worden benoemd op voordracht van het bestuur.

De afdelingen van het LEI

Binnen het instituut is het onderzoek verdeeld over vijf afdelingen t.w.: de Stafafdeling, de afdeling Structuuronderzoek en drie sectoraal gerichte afdelingen: Landbouw, Tuinbouw en Visserij en Bosbouw. De grenzen tussen de genoemde afdelingen zijn uiteraard niet waterdicht en zelfs niet steeds doorslaggevend voor de organisatie van het werk binnen het LEI. Projecten die een integrale aanpak vragen vanuit verschillende gezichtspunten worden bv. via interafdelingswerkgroepen gecoördineerd.

Naast de genoemde vijf afdelingen met een eigen terrein van onderzoek, zijn er nog twee "dienende" afdelingen: de afdeling Algemene Zaken (personeelsadministratie, begroting en financieel beheer, type- en tekenwerk, drukkerij en binderij en huishoudelijke dienst) en de afdeling Statistiek. Laatstgenoemde afdeling heeft een aantal algemene taken op het gebied van documentatie en verwerking van het basismateriaal, zoals o.m.:

- het bijhouden van een documentatie door middel van primaire (prijzenstatistieken) en secundaire statistieken;
- het bevorderen van de interne en externe coördinatie m.b.t. de documentatie op het LEI;
- het verwerken van de documentatie van alle afdelingen via de computer; alle hiervoor noodzakelijke werkzaamheden worden op de afdeling Statistiek uitgevoerd. Ook bij de uitvoering van berekeningen t.b.v. het eigenlijke researchwerk is de afdeling nauw betrokken;
- het adviseren bij methodologische en onderzoektechnische problemen.

De organisatie van het totale economische onderzoek in de agrarische bedrijfstak binnen één instituut en verdeeld over vijf onderzoekafdelingen en de afdelingen Statistiek en Algemene Zaken is doelmatig gebleken. De voordelen van concentratie van het economisch onderzoek binnen één instituut zijn volgens de gebruikers van het onderzoek en de onderzoekers zelf, groter dan de nadelen. De voordelen zijn in de eerste plaats gelegen in de gemakkelijk te realiseren mogelijkheden tot samenwerking. Voor een aantal onderzoekprojecten is een intensieve samenwerking noodzakelijk ge-

bleken; via interafdelingswerkgroepen kunnen zowel de samenwerking als de noodzakelijke coördinatie van het onderzoek worden gerealiseerd.

Van groot belang is tevens dat door de concentratie een efficiënt gebruik kan worden gemaakt van de twee z.g. dienende afdelingen: Statistiek en Algemene Zaken. Ongetwijfeld zouden in geval van vijf afzonderlijke instituten deze afdelingen in totaal duurder zijn en minder doelmatig functioneren. Door de omvang van het instituut kunnen de genoemde werkzaamheden van deze afdelingen op een efficiënte wijze in eigen beheer worden uitgevoerd. De slagvaardigheid van het instituut wordt hierdoor vergroot; gezien het vele tijdgebonden onderzoek voor het beleid - inlichtingen en nota's voor het beleid moeten dikwijls binnen enkele dagen worden opgeleverd - is dit van essentiële betekenis.

a. Drie sectoraal gerichte afdelingen

Betreffende de aard van het onderzoek zij opgemerkt dat niet alleen het bedrijfseconomisch onderzoek (als rentabiliteits- en financieringsonderzoek en bedrijfsvergelijkend en begrotingsonderzoek) maar ook het meso-economisch onderzoek (spaar- en investeringsgedrag, vraag- en aanbodreacties en marktverkenningen) tot het werkterrein van deze afdelingen behoren. Bij deze onderzoeken wordt ook aandacht besteed aan regionale aspecten en wordt t.a.v. een aantal projecten samengewerkt met de afdeling Structuuronderzoek en de Stafafdeling.

Waarom kan men zich afvragen een splitsing van dit onderzoek over drie afdelingen. In de eerste plaats is het noodzakelijk dat de onderzoeker op de hoogte is van de technische relaties in de diverse produktierichtingen, en van de ontwikkelingen die zich in het biologisch- en mechanisch-technisch vlak voordoen. Hij moet de resultaten van het technisch onderzoek kunnen beoordelen en contact onderhouden met proefstations en technische instituten.

Het zal duidelijk zijn dat niet iedere onderzoeker grondig op de hoogte kan zijn met de technische ontwikkelingen die zich in diverse sectoren van de agrarische bedrijfstak en in de visserij voordoen. Ook binnen de sectoren kunnen de verschillen in produktietechniek tussen de diverse produktierichtingen zo groot zijn dat veelal binnen de afdelingen weer secties zijn gevormd. Het feit evenwel dat de diverse produktierichtingen dikwijls in één bedrijf zijn gecombineerd, maakt het zinvol om toch een aantal produktierichtingen in één afdeling onder te brengen. Bovendien komt ook bij het technisch onderzoek, de voorlichting, het onderwijs en bij de organisatievormen waarbinnen het bedrijfsleven en de p.b.o. organen hun activiteiten ontwikkelen, de afzonderlijke positie van land, tuinbouw en visserij en bosbouw duidelijk tot uiting.

b. Eén afdeling Structuuronderzoek

De centrale vraagstukken waarop het onderzoek van de afdeling Structuuronderzoek aanvankelijk was en nog is gericht, betreffen: vermindering van de arbeidskrachten en het aantal bedrijven (landarbeiders, boerenzoons en bedrijfshoofden), schaalvergroting (waaronder zelfstandige bedrijfsvergroting en bedrijfsverkoopende vormen van arbeidsorganisatie) en veranderingen in het bedrijfstype (arbeidsbezetting, specialisatie, differentiatie en verticale integratie). Omdat deze veranderingen ingrijpend zijn, op weerstanden stuiten, slechts geleidelijk plaatshebben en veelal niet zonder collectieve maatregelen gerealiseerd kunnen worden, is het gebruikelijk om hier te spreken van structuurvraagstukken. Bij deze vraagstukken worden naast economische, ook sociale en demografische factoren in het onderzoek betrokken.

In het afgelopen decennium hebben zich in de samenleving en in de agrarische sector veranderingen voltrokken die het noodzakelijk maakten het werkterrein van de afdeling Structuuronderzoek te verbreden. Zo doen zich op het terrein van de ruimtelijke ordening, de landinrichting en het milieu vraagstukken voor, waarbij vooral ook agrarische belangen in het geding zijn. Veel van deze vraagstukken houden verband met het feit dat het op een economisch verantwoorde wijze vervullen van de primaire functie van de landbouw (voortbrenging van levensmiddelen) wordt belemmerd of beperkt door de aanspraken van niet-agrarische belangen en bovendien niet harmonieert met de wijze waarop de secundaire functie van de landbouw als beheerder en vormgever van het overgrote deel van de open ruimte dient te worden vervuld.

Ten slotte zij nog opgemerkt dat sinds 1 april 1974 de afdeling Structuuronderzoek de verantwoordelijkheid heeft gekregen voor de voortzetting en verdere ontplooiing van het marktstructuuronderzoek en voor de economische evaluatie van structurele ontwikkelingen en relevante beleidsmaatregelen.

c. De Stafafdeling

De taak van deze afdeling bestaat in hoofdzaak uit het verzorgen van het ieder jaar verschijnende Landbouw-Economisch Bericht en het verschaffen van actuele informatie ten behoeve van het landbouwbeleid.

Hoewel gedeeltelijk steunend op onderzoek uit de andere afdelingen, heeft de Stafafdeling ook een eigen onderzoekgebied. Zij maakt studie van de nationale en internationale economische en economisch-politieke ontwikkelingen, voor zover deze van invloed zijn op de agrarische bedrijfstak en op de doeleinden en instrumenten van het landbouwbeleid.

Het thema van de hiernavolgende artikelen

Op verzoek van de publikatiecommissie van de sociaal-economische voorlichting zijn een reeks artikelen gewijd aan het onderzoek dat het LEI verricht m.b.t. de bedrijfsuitkomsten in de land- en tuinbouw. De andere onderzoekactiviteiten van het LEI blijven - behalve in het laatste artikel - buiten beschouwing. De serie artikelen pretendeert dan ook geenszins een volledig beeld te geven van het gehele onderzoeksterrein dat het LEI bestrijkt.

In het volgende artikel zullen eerst de uitgangspunten voor de berekening van de bedrijfsuitkomsten worden besproken; hierbij zal ook worden ingegaan op de begrippen die worden gebruikt om de rentabiliteit en de inkomenspositie weer te geven.

Het derde en vierde artikel behandelt in het bijzonder de bedrijfskeuze en de documentatie die ten grondslag ligt aan de rapporten van de afdelingen Landbouw en Tuinbouw. Hierbij wordt aandacht besteed aan de diverse publikaties die in de loop van een jaar verschijnen en aan de wijze waarop de bedrijfsuitkomsten worden gepresenteerd.

In een vijfde artikel wordt ingegaan op de functie die het Landbouw-Economisch Bericht vervult in het kader van de publikaties inzake de bedrijfsuitkomsten.

In een laatste artikel worden enkele actuele onderzoekprojecten aan de orde gesteld. De bedoeling van het artikel is een korte beschrijving te geven van wat bij de genoemde projecten wordt onderzocht en welke soort "boodschappen" men kan verwachten. Uiteraard is dit slechts een selectie uit de vele onderzoekprojecten die op het werkprogramma van het LEI staan. Uit deze selectie blijkt echter wel dat het economisch onderzoek van het LEI niet alleen gericht is op de directe behoeften van het beleid, maar ook tot doel heeft om het inzicht van de agrarische ondernemers in de bedrijfsorganisatie en de bedrijfsvoering te vergroten.

BESTUUR

Prof. dr. F.W.J. Kriellaars (voorzitter),
voorzitter van de Noordbrabantse Christelijke Boerenbond,
Tilburg

Drs. A.R. van Nes (vice-voorzitter),
plv. directeur-generaal van het Directoraat-Generaal voor de Land-
bouw en de Voedselvoorziening van het Ministerie van Landbouw en
Visserij,
Den Haag

Dr. H.A.H. Boelmans Kranenburg,
secretaris van de Stichting Nederlandse Visserij,
Den Haag

Ir. E.F. Geessink,
algemeen directeur van de Directie Agrarische Produktie, Verwer-
king en Afzet van het Ministerie van Landbouw en Visserij,
Den Haag

J. Hubregtse,
secretaris van de Agrarische Voedingsbond N.V.V.,
Utrecht

Ir. J.M. Koopman,
directeur van de Cultuurtechnische Dienst,
Utrecht

Mr. S. Leenstra,
algemeen secretaris van de Vereniging van Nederlandse Mengvoeder-
fabrikanten,
Den Haag

Drs. W. le Mair,
directeur van het Stafbureau van het Ministerie van Landbouw en
Visserij,
Den Haag

Drs. G.J.H. Rijkenbarg,
plv. Algemeen directeur, Directie Landbouwkundig Onderzoek van
het Ministerie van Landbouw en Visserij,
Den Haag

Ir. H.H. Smeenk,
algemeen secretaris van het Landbouwschap,
Den Haag

Adviserende leden:

Prof. dr. C.A. van den Beld,
directeur van het Centraal Planbureau,
Den Haag

Ir. G. Wansink,
secretaris van de Nationale Raad Landbouwkundig Onderzoek TNO,
Den Haag

DIRECTIE

Prof. dr. A. Maris (directeur)
Prof. drs. J. de Veer (adj.-directeur)

UITGANGSPUNTEN EN BEGRIPPEN BIJ DE VASTSTELLING VAN BEDRIJFS- RESULTATEN IN LAND- EN TUINBOUW

door J. de Veer

Uitgangspunten en begrippen

De uitkomsten van bedrijven die bij het LEI worden geadmini-
streerd, spelen een belangrijke rol bij de voorbereiding en beoor-
deling van het overheidsbeleid ten aanzien van het agrarisch inko-
men. Daarbij gaat het in de eerste plaats om het prijsbeleid. Op
de vaststelling van de prijzen voor de EEG als geheel hebben be-
drijfsleven en overheid in Nederland uiteraard slechts een beperk-
te invloed. De gegevens over de Nederlandse land- en tuinbouw spe-
len daarbij dan ook een ondergeschikte rol. Bovendien zijn deze
prijsmaatregelen tot nu toe meer van direct belang voor de land-
bouw dan voor de tuinbouw. Voor de beoordeling van de gevolgen
van de in Brussel gedane prijsvoorstellen en genomen besluiten en
voor de standpuntbepaling van bedrijfsleven en overheid, zijn de
op boekhoudgegevens gebaseerde rapporten van het LEI echter wel
van groot belang. Deze rapporten geven immers een actueel beeld
van de economische ontwikkeling op de Nederlandse bedrijven en
van de consequenties die het EEG-prijsbeleid en de marktontwikke-
ling voor deze bedrijven hebben. Het grootste deel van de door
het LEI verzamelde boekhoudkundige gegevens wordt bovendien toe-
gezonden aan de EEG-commissie. Deze gegevens vormen een onderdeel
van het boekhoudnet van de EEG, dat de gehele gemeenschap omspant
en een bron van informatie vormt voor de staf van de EEG-commis-
sie.

Binnen het kader van het EEG-beleid neemt overigens de Neder-
landse overheid ook maatregelen die de inkomensvorming in land-
en tuinbouw beïnvloeden. Men denke aan de toeslagen, de compensa-
tie van revaluatieverliezen en het binnenlands prijsbeleid, voor
zover dat invloed heeft op de prijzen van produktiemiddelen (aard-
gas b.v.) en produkten (suiker, consumptiemelk). Het fiscale en
sociale beleid zou men hiertoe eveneens kunnen rekenen. Ook bij
de beleidsvorming en bij de belangenbehartiging van de Nederland-
se land- en tuinbouw in deze aangelegenheden, vormt het beeld van
de economische situatie in land- en tuinbouw, zoals dat uit op de
boekhoudingen gebaseerde studies van het LEI naar voren komt, een
belangrijk gegeven.

De LEI-boekhoudingen spelen dus een rol van betekenis bij de
discussies en de beleidsbepaling ten aanzien van maatregelen die
van invloed zijn op de inkomensvorming in land- en tuinbouw.

De wijze waarop de bedrijfsuitkomsten worden gepresenteerd
en de uitgangspunten die daarbij worden gehanteerd, zijn daarom
van direct belang voor deze sector. Voor zover het gaat om moei-
lijk objectief te bepalen uitgangspunten vindt de vaststelling
ervan plaats in overleg met het LEI-bestuur, waarin overheid en

bedrijfsleven op gelijke voet zijn vertegenwoordigd en dat hierin geadviseerd wordt door vaste commissies van advies voor de verschillende afdelingen.

Rentabiliteit en inkomen

Het inkomen van een agrarische ondernemer is niet uitsluitend afhankelijk van de winstgevendheid van het bedrijf. Voor zover het gaat om inkomen uit het landbouwbedrijf wordt het, behalve door het niveau van bedrijfsuitkomsten, tevens bepaald door de inzet van gezinsarbeid, eigen vermogen en eigen grond, die voor het bedrijf kosten vormen, maar voor de ondernemer geen uitgaven zijn maar inkomen betekenen.

Daarnaast hebben vele agrarische ondernemers nog inkomen van buiten het bedrijf uit sociale uitkeringen, uitkeringen uit hoofde van particuliere verzekeringen, beleggingen buiten bedrijf of nevenwerkzaamheden.

Tabel 1 geeft een overzicht van de gemiddelde samenstelling van het inkomen van landbouwers bij verschillende bedrijfsgrootte 1). Daaruit blijkt dat zelfs in 1972/73 - een jaar met relatief gunstige bedrijfsuitkomsten - de arbeidsopbrengst van de ondernemer (ondernemersoverschot plus berekende arbeidskosten van de ondernemer) gemiddeld 50 tot 65% bedroeg van het totale inkomen van de boer en zijn echtgenote. Dit totale inkomen - dat bepalend is voor de financiële mogelijkheden van de ondernemer en zijn gezin - varieert echter sterk van bedrijf tot bedrijf afhankelijk van de rentabiliteit, de omvang van de gezinsarbeid, de vermogenspositie van de ondernemer en het inkomen buiten bedrijf. Voor afzonderlijke bedrijven is het, behalve van het bedrijfsresultaat, dus sterk afhankelijk van persoonlijke factoren die voor een belangrijk deel niet of slechts indirect verband houden met de bedrijfsexploitatie. Niettemin is het totale inkomen van de ondernemer sterk afhankelijk van de uitkomsten van het bedrijf.

Men zou zich kunnen voorstellen dat het LEI zich in de rapportage over de bedrijfsuitkomsten direct zou richten op de vraag of het totale inkomen van de agrarische ondernemer toereikend is voor de diverse functies die dit inkomen moet vervullen, zoals een met de maatschappelijke positie en produktieve inzet van de ondernemer en zijn gezin overeenkomend niveau van inkomensbesteding, een voldoende niveau van toekomstige inkomensvoorzieningen, in geval van arbeidsongeschiktheid, ouderdom en overlijden, en een voor de continuïteit van het bedrijf noodzakelijke vermogensvorming.

1) In de overzichten van het LEI wordt bovendien de wijze van besteding van het inkomen en de ontwikkeling van de vermogenspositie vermeld.

Tabel 1. Samenstelling van inkomen op landbouwbedrijven (excl. tuinbouw) in 1972/73 onderverdeeld in drie gelijke groepen

	In procenten van totale inkomen van echtpaar (excl. niet-betaald loon overige gezinsleden)			
	alle bedrijven	groep kleinste bedrijven	midden- groep	groep grootste bedrijven
Inkomensvorming				
Ondernemersoverschot	- 3	52 ¹⁾	-38	21 58 ¹⁾
Berekende arbeidskosten:			44 ¹⁾	49 ¹⁾
- ondernemer	55	82	59	37
- echtgenote	9	14	11	5
Overig inkomen uit bedrijf (vergoeding eigen vermogen)	22	23	23	20
Totaal inkomen van echtpaar uit bedr.	83	81	83	83
Inkomen van buiten bedrijf	7	10	7	5
Totaal inkomen van echtpaar	90	91	90	88
Niet uitbetaald loon ov. gezinsleden	10	9	10	12
Totaal gezinsinkomen (excl. betaald loon meewerkende gezinsleden)	100	100	100	100

1) Arbeidsopbrengst van ondernemer die berekend is als som van ondernemersoverschot en berekende arbeidskosten van de ondernemer.

Een dergelijke benadering zou zich direct richten op de wezenlijke vraag of de bedrijfsresultaten in de landbouw voldoende zijn voor de handhaving van het bedrijf als persoonlijke onderneming.

Hoewel het LEI van het grootste deel (80%) van de aan het boekhoudnet deelnemende landbouwbedrijven ook de volledige gegevens over inkomensverwerving, inkomensbesteding en ontwikkeling van de vermogenspositie verzamelt en publiceert 1), zou - om zich op grond hiervan een oordeel te kunnen vormen over het niveau van de bedrijfsuitkomsten - een groot aantal veronderstellingen en uitgangspunten moeten worden geformuleerd die moeilijk objectief zijn vast te stellen, aangezien deze immers sterk afhankelijk zijn van maatschappelijke inzichten en rekening moeten houden met niet of nauwelijks met de bedrijfsexploitatie samenhangende en sterk variërende persoonlijke omstandigheden. Men zou zich bijvoorbeeld moeten afvragen welk niveau van particuliere inkomensbesteding als uitgangspunt moet dienen; voor welke bedrijfssituaties het toekomstig perspectief op handhaving van het bedrijf door aanpassing aan technische en economische ontwikkelingen financieel verzekerd moet blijven en welke inkomens-aanspraken hieruit voortvloeien. In welke omvang zijn verder persoonlijke voorzieningen noodzakelijk voor ouderdom, ziekte en overlijden en voor het opvangen van risico's die voor de zelfstandige ondernemer een ander karakter hebben dan voor een loontrekkende. Daarbij zal er ook rekening mee moeten worden gehouden dat, enerzijds de middelen die zijn aangewend voor de versterking van de financiële positie van het bedrijf, tevens kunnen dienen voor oudedagsvoorziening en het opvangen van persoonlijke risico's, maar dat anderzijds voldoende vermogen moet worden gevormd om de bedrijfsoverdracht aan de volgende generatie te kunnen verwezenlijken.

De beoordeling of het gerealiseerde niveau van inkomen van de agrarische ondernemers toereikend is, zou dan ook eigenlijk moeten steunen op een analyse van het proces van bedrijfsfinanciering en vermogensvorming over de gehele levenscyclus van de ondernemer. Ook het effect van de prijsstijging van de bedrijfsbezittingen op het eigen vermogen van de ondernemer zou daarbij moeten worden betrokken. Gezien de moeilijkheid om objectieve en voor een brede kring aanvaardbare uitgangspunten te formuleren omtrent het vereiste niveau, worden de gegevens over de hoogte en de samenstelling van het totale inkomen van agrarische ondernemers en de hiermede samenhangende ontwikkeling van de financiële positie van de bedrijven, niet gebruikt als basis voor de beoordeling van het bedrijfsresultaat, maar dienen vooral als basis voor onderzoeken van het LEI over de financiering van de Nederlandse land- en tuinbouw en de ontwikkelingen die daarin plaatsvinden.

1) Op de afd. Tuinbouw zal dit met ingang van 1975 voor alle deelnemende bedrijven worden gerealiseerd.

Om een basis te leveren voor beoordeling van het niveau van de bedrijfsuitkomsten wordt een meer rechtstreekse aanpak gevolgd. Er wordt nagegaan in hoeverre op de bedrijven voor de agrarische produktiefactoren een beloning wordt gerealiseerd, die overeenstemt met die, welke in andere maatschappelijke sectoren geldt. Deze beoordeling richt zich wat de beloning voor handenarbeid betreft op het niveau van de arbeidskosten volgens de c.a.o., de beloning voor het geïnvesteerde vermogen overeenkomstig de geldende rentevoet en de beloning voor grond en bedrijfsgebouwen op basis van pacht of op basis van de kosten voor de eigenaar-exploitant bij een redelijke rentevergoeding over de verkoopwaarde voor agrarisch gebruik. Deze rentabiliteitsberekening is dus niet gericht op een beoordeling van het totale inkomen van de zelfstandige ondernemer vanuit het gezichtspunt van de functies die dit inkomen moet vervullen. Wel blijkt uit het verloop van de rentabiliteit van jaar tot jaar hoe het inkomen uit de agrarische bedrijfsexploitatie zich ontwikkelt in verhouding tot de inkomensniveaus buiten de landbouw. Achteruitgang van de rentabiliteit betekent immers dat de gerealiseerde beloningen voor de agrarische produktiefactoren, met name arbeid, kapitaal en grond, achterblijven bij het verloop daarvan volgens ingecalculeerde beloningsvoeten (c.a.o.-loon, algemene rentevoet, pacht prijs c.q. rentevergoeding van grond en gebouwen in eigendom).

De rentabiliteitskengetallen hebben dan ook niet zozeer betekenis als absolute maatstaf voor het niveau van bedrijfsuitkomsten maar zijn vooral van belang als relatieve maatstaf voor de ontwikkeling van de bedrijfsuitkomsten in verhouding tot het verloop van de aangehouden beloningsniveaus van arbeid, kapitaal en grond, die als maatgevend zijn te beschouwen voor de inkomensontwikkeling buiten het agrarisch bedrijf. In de praktijk vormt dat ook de basis waarop aanspraken op verhoging van opbrengstprijzen of andere maatregelen ter ondersteuning van het agrarisch inkomen tot gelding worden gebracht.

Ook voor de beoordeling van onderlinge verschillen tussen bedrijfstypen, gebieden, grootteklassen of binnen een groep gelijksoortige bedrijven vormt de rentabiliteit de beste maatstaf. De grondslag ervan ligt immers volledig in de bedrijfsexploitatie en staat los van de persoonlijke omstandigheden van de ondernemer, die in dit verband minder terzake zijn.

Ook voor berekening van de rentabiliteit moeten uitgangspunten worden vastgesteld. Deze hebben echter een minder gecompliceerde achtergrond en zijn gemakkelijker te beoordelen dan die welke zouden moeten worden gemaakt voor de beoordeling van het totale inkomen van de ondernemer en zijn gezin.

Niettemin zijn ook deze uitgangspunten voortdurend in discussie en onderhevig aan kritiek wat, gezien de betekenis van de cijfers voor het inkomensbeleid, overigens niet verrassend is.

Uitgangspunten voor de rentabiliteitsberekening

Het algemene principe bij de bepaling van het bedrijfsresultaat is dat de produktiemiddelen, die zijn aangewend voor de in het boekjaar verkregen produktie, worden berekend tegen de in datzelfde jaar geldende prijs. Ook de rente wordt berekend over de waarde van de produktiemiddelen op grond van de in het boekjaar geldende prijs en niet tegen de prijs waartegen ze in het verleden zijn aangeschaft.

De meeste produktiemiddelen - zoals kunstmest, bestrijdingsmiddelen, veevoer en brandstoffen - worden kort na aanschaffing aangewend en dienen voor het lopende produktieproces. Deze worden dan ook in rekening gebracht tegen de aanschaffingsprijs volgens de factuur.

Voor de volgende produktiemiddelen is dat niet van toepassing, namelijk:

- eigen arbeid, eigen vermogen, grond in eigendom; deze worden door de ondernemer zelf ingebracht en hiervoor is dus niet betaald;
- duurzame produktiemiddelen zoals werktuigen, trekkers, stallen, gebruiksvet, kassen welke in het verleden zijn gekocht en waarvan de aanschaffingsprijs derhalve niet geldt voor het jaar van aanwending;
- produktiemiddelen die als opbrengst uit eigen bedrijf zijn verkregen, zoals veevoer, zaaizaad en plantgoed (eigen verbruik).

In principe worden deze produktiemiddelen bij aanwending in rekening gebracht tegen de prijzen die in het jaar van aanwending gelden.

De uitwerking van dit principe geeft in de praktijk enige problemen, voor de oplossing waarvan uitgangspunten zijn opgesteld. Met name voor de bepaling van de beloningsvoet van door de agrarische ondernemer en zijn gezin ingebrachte produktiefactoren: gezinsarbeid, eigen vermogen, grond en gebouwen in eigendom, zijn de uitgangspunten vastgesteld in overleg met het Bestuur van het LEI.

In het vervolg van dit artikel zullen we deze puntsgewijze uiteenzetten.

De berekende vergoeding voor handenarbeid

De kosten van betaalde arbeidskrachten worden in rekening gebracht tegen de werkelijk betaalde lonen, die worden verhoogd met de door de werkgever ingehouden premies en loonbelasting en het verschuldigde werkgeversaandeel in de sociale premies. In deze kosten worden geen correcties aangebracht voor afwijkingen van de in de c.a.o. vastgestelde tarieven, tenzij er gegronde redenen zijn om aan te nemen dat door bijzondere omstandigheden - zoals

uitgekeerd loon aan gezinsleden - de betaalde kosten beneden de geldende loonvoet liggen. In dat geval wordt de arbeid in rekening gebracht tegen de arbeidskosten overeenkomstig de c.a.o.

Voor ondernemers en meewerkende gezinsleden worden, op basis van de opgave van gewerkte uren, de kosten berekend volgens de c.a.o.-lonen met inbegrip van de van toepassing zijnde toeslagen en verhoogd met de verschuldigde premiebetalingen. In de berekende arbeidskosten van de ondernemer en meewerkende gezinsleden zijn dus ook de premies van de verplichte sociale verzekeringen begrepen. Deze bedragen thans ruim 35% van de totale arbeidskosten - + 1/3 deel hiervan betreft premies van volksverzekeringen - waardoor de in rekening gebrachte arbeidskosten + 55% hoger zijn dan het nettoloon van de werknemer vóór aftrek van loonbelasting. Deze premies moeten ook in beschouwing worden betrokken bij de beoordeling van de arbeidsopbrengst van de ondernemer, welke namelijk niet mag worden vergeleken met het nettoloon of het brutoloon van loontrekkenden.

De berekende rente

De rente over het in het bedrijf geïnvesteerde vermogen wordt vastgesteld op basis van de waarde van de bedrijfsmiddelen bij de in dat jaar geldende prijzen. Voor duurzame slijtende produktiemiddelen betekent dit dat de rente wordt gebaseerd op de boekwaarde, die is afgeleid uit de in het lopende boekjaar geldende aanschafprijzen verminderd met de afschrijving in verband met in vroegere jaren aangewende werkeenheden. De rente wordt dus berekend op basis van vervangingswaarde. De rente over het omlopend kapitaal wordt gebaseerd op het prijspeil van de vlottende produktiemiddelen in het lopende jaar.

Voor de rentevoet wordt per afzonderlijk bedrijf geen onderscheid gemaakt tussen vreemd vermogen en eigen vermogen; voor alle bedrijven wordt een zelfde rentevoet ingecalculeerd voor het gehele geïnvesteerde vermogen met uitzondering van grond. Er wordt dus geen rekening gehouden met onderlinge verschillen in de samenstelling van het vermogen en evenmin met de rente die in werkelijkheid wordt betaald. Dat betekent dat geen rekening wordt gehouden met de vaak lage rente van familieleningen of in het verleden opgenomen leningen, maar ook niet met soms voorkomende hoge rente voor bijzondere financieringen, waarbij de kredietgever een relatief hoog risico draagt en in feite een deel van het ondernemersrisico overneemt.

De in rekening gebrachte rentevoet vindt zijn basis in het rendement van staatsobligaties. Uitgaande van de gemiddelde samenstelling van het vermogen van de onderzochte bedrijven wordt dit percentage verhoogd in verband met de hogere rente voor opgenomen kredieten. Deze toeslag bedraagt $\frac{1}{2}$ à 1% gerekend over het totale vermogen.

Uitgaande van deze verhoogde rentevoet wordt vervolgens een aftrek toegepast in verband met de inflatievergoeding die in de (nominale) rentevoet is begrepen, en die de kredietverschaffer

enige compensatie geeft voor zijn verlies aan koopkracht als gevolg van prijsstijging. Aangezien in de boekhouding de vermogenswinst, die ontstaat bij aanpassing van de waarde van de bedrijfsbezittingen aan gestegen prijzen ook niet als opbrengst wordt geboekt, is het niet juist deze vergoeding voor geldontwaarding wel als kosten in rekening te brengen. Deze vergoeding wordt immers gedekt uit de vermogenswinst door prijsstijging.

De correctie op de rente in verband met de aftrek van deze vergoeding voor geldontwaarding varieerde, afhankelijk van het renteniveau, de laatste jaren tussen $2\frac{1}{2}$ en $1\frac{1}{2}\%$. Dat is een bescheiden correctie in vergelijking met de gemiddelde waardeinstijging van de produktiemiddelen in dezelfde jaren 1).

De kosten van grond en gebouwen op basis van pacht

Voor gepachte grond en gebouwen levert de vaststelling van de kosten weinig problemen op. Er wordt uitgegaan van de betaalde pacht verhoogd met onderhoudskosten en eventueel de eigenaarslasten, die voor rekening van de pachter komen. Voor eigen investeringen van de pachter in gebouwen, erfverharding, kavelpaden, ontwatering etc. worden kosten in rekening gebracht op basis van afschrijving, rente en onderhoud.

Op de betaalde pacht wordt dus geen aftrek toegepast indien deze boven de vastgestelde normen ligt. Eventuele betalingen voor verkrijging van pachtrechten in de vorm van wijkgeld of een prijsverschil bij doorverkoop worden, verdeeld over een reeks van jaren, wel in de kosten opgenomen. Ook wordt indien de betaalde pacht duidelijk lager ligt - b.v. indien van familie wordt gepacht - de pacht verhoogd tot een normaal peil.

Voor grond en gebouwen in eigendom van de exploitant worden de kosten ook op basis van pacht vastgesteld. Daarbij wordt een pacht berekend, die betaald wordt voor vergelijkbare objecten in de omgeving. Onderhoudskosten, die bij pacht voor rekening van de pachter komen en kosten van investeringen in bedrijfsgebouwen, zoals moderne stallen en opslagruimten, waarvan ook bij pacht de exploitatiekosten in het algemeen volledig door de pachter worden gedragen, worden echter op basis van eigendom in rekening gebracht.

De kosten van grond en gebouwen op basis van eigendom

Voor de eigenaar-exploitant geeft de bepaling van de kosten op basis van pacht echter geen reëel beeld van de kosten. De nettopacht die na aftrek van eigenaarslasten met inbegrip van onderhoud, assurantie en afschrijvingen, overblijft als vergoeding voor het in grond en gebouwen vastgelegde vermogen is uiterst laag in verhouding tot de aankoopprijs ($1\frac{1}{2}$ à 2%).

1) In 1974/75 is, uitgaande van een rendement op staatsobligaties van 10%, een rente in rekening gebracht van 8% op landbouwbedrijven en van $8\frac{1}{2}\%$ op tuinbouwbedrijven.

In verband hiermede worden voor grond en gebouwen in eigendom de kosten ook bepaald op basis van de eigenaarslasten vermeerderd met een rentevergoeding over het geïnvesteerde vermogen. De rente wordt dan berekend over de getaxeerde koopprijs als onverpacht object met agrarische bestemming, die regelmatig wordt aangepast aan de prijsstijgingen. Voor nieuwe, modern ingerichte gebouwen wordt echter niet uitgegaan van deze marktprijs, maar wordt de waarde bepaald op grond van de nieuwbouwkosten vermeerderd met een afschrijvingspercentage voor de reeds afgesloten gebruiksduur.

Over de aldus bepaalde waarde van de grond wordt $3\frac{1}{2}\%$ rente in rekening gebracht en over de waarde van gebouwen en andere investeringen in grond en gebouwen wordt dezelfde rente in rekening gebracht als over de andere bedrijfsmiddelen (zie hiervoor).

De rente van $3\frac{1}{2}\%$ over de waarde van de grond is door het LEI-bestuur vastgesteld overeenkomstig de erfpachtcanon die de groundbank in rekening brengt. Door de regelmatige aanpassing aan de prijsstijging en het uitgangspunt van waardering als onverpacht object, zullen de kosten volgens de LEI-boekhouding echter in het algemeen hoger uitvallen dan het niveau van de canon bij erfpacht van de groundbank. De overweging bij de keuze van deze relatief lage rentevoet is dat deze vergoeding voor beleggers in grond voldoende aantrekkelijk is in verhouding tot andere beleggingsmogelijkheden wegens de gunstige eigenschappen als beleggingsobject, zoals de grote waardeversteviging.

Een ondernemer, die aankoop van grond moet financieren met vreemd vermogen, moet voor het geleende geld uiteraard een veel hogere rente betalen en kan uit de in rekening gebrachte kosten dan ook de verschuldigde rente niet dekken. Daar staat echter tegenover dat bij prijsstijging, de geldwaarde van zijn bezit toeneemt, maar zijn schuld niet verandert. Van deze vermogenswinst kan men natuurlijk niet zijn rente betalen, maar dat neemt niet weg dat men profiteert van de waardevermeerdering van zijn bezit ten opzichte van zijn schuld.

Aangezien het moeilijk is om op grond van objectieve uitgangspunten vast te stellen wat het juiste niveau is pleegt het LEI bij publikatie van de kosten van grond en bedrijfsgebouwen op eigendomsbasis aan te geven wat het effect is van een verhoging of verlaging van deze rentevoet met één procent.

De kosten van duurzame slijtende produktiemiddelen

Hieronder verstaan we produktiemiddelen als gebouwen, kassen, werktuigen, die meerdere jaren gebruikt worden en waarvan de waarde door het gebruik en met het verstrijken van de tijd geleidelijk vermindert.

De aanschaffingskosten hiervan, verminderd met de restwaarde aan het einde van het gebruik, worden via afschrijvingen over de gebruiks jaren verdeeld en tevens wordt rente in rekening gebracht over de boekwaarde van het produktiemiddel.

Deze rente en afschrijving worden echter in afzonderlijke jaren niet gebaseerd op de aanschaffingsprijs in het jaar van aankoop, maar op de prijs, die geldt in het lopende jaar.

Zowel rente als afschrijving worden dus van jaar op jaar evenredig verhoogd met de stijging van de prijs die bij vervanging van het produktiemiddel zou moeten worden betaald; ze zijn gebaseerd op de vervangingswaarde en niet op de historische aanschaffingsprijs.

De wijze waarop het verschil tussen aanschaffkosten en restwaarde over de gebruiks jaren wordt verdeeld, varieert met de aard van het produktiemiddel.

Voor werktuigen wordt in het algemeen per gebruiksjaar een gelijk percentage van de nieuwwaarde afgeschreven. Omdat in de loop van de gebruikperiode de rente vermindert in verband met de daling van de boekwaarde als gevolg van de jaarlijkse afschrijving, heeft de som van rente en afschrijving in verhouding tot de nieuwwaarde een dalend verloop. Aangenomen is dat dit voldoende compensatie biedt voor de toenemende onderhoudskosten en de eventueel als gevolg van veroudering dalende gebruikswaarde.

Voor landbouwbedrijfsgebouwen wordt de afschrijving berekend als percentage van de boekwaarde waardoor, afgezien van het effect van prijsstijging, ook de afschrijvingen in de loop van de gebruiksduur dalen. Op deze wijze wordt rekening gehouden met het relatief hoge risico van economische veroudering voor deze produktiemiddelen met een lange technische gebruiksduur. Bovendien wordt de moeilijkheid ondervangen dat voor oudere bedrijfsgebouwen, die in de loop van de tijd vaak ingrijpend zijn verbouwd en gerestaureerd, de nieuwbouwkosten moeilijk zijn te bepalen. De boekwaarde van deze gebouwen wordt namelijk direct vastgesteld op basis van de waarde voor agrarisch gebruik en aangepast aan het verloop hiervan.

Voor tuinbouwbedrijfsgebouwen, kassen en uitrusting daarvan wordt ten slotte de relatief hoge kans op achteruitgang in gebruikswaarde door technische en economische veroudering ingecalcu-leerd door afschrijving volgens een dalend percentage van de nieuwwaarde.

Als in de loop van de tijd blijkt dat de gebruiksduur te kort is geschat en de afschrijving te snel verloopt, wordt overgeschakeld op een lager afschrijvingspercentage. De boekwaarde wordt in overeenstemming hiermede verhoogd zodat de rentekosten op een hoger niveau komen. Deze boekwinst, die ontstaat bij correctie van een te hoge afschrijving in het verleden, wordt echter bij het bepalen van het bedrijfsresultaat buiten beschouwing gelaten. De mischatting van het verleden wordt dus niet in rekening gebracht in het heden.

Omgekeerd wordt bij overschatting van de gebruiksduur ook een nadelig verschil tussen boekwaarde en restwaarde niet als kosten in rekening gebracht. Dat komt echter weinig voor, gerekend over het totaal van de inventaris.

Inflatie en afschrijving

De gevolgde methode van waardering en afschrijving leidt er dus toe dat in elk boekjaar voldoende middelen worden gereserveerd om de in dat jaar gebruikte werkeenheden te vervangen tegen de in dat jaar geldende prijs. Dat betekent echter niet dat ook de totale afschrijvingen van een bepaald object aan het einde van de gebruiksduur voldoende zijn om de vervanging te financieren. Daarvoor zouden ook de in vorige boekjaren gedane afschrijvingen moeten worden verhoogd met de in latere gebruiksjaren opgetreden prijsstijging. Deze verhoging wordt echter niet als kosten in rekening gebracht. Dat verlies ontstaat namelijk doordat de waarde van de gereserveerde geldmiddelen achterblijft bij het prijsverloop van de te vervangen werktuigen en dat verlies houdt geen verband met de produktie.

Op een bedrijf waar de jaarlijkse vervangingsinvesteringen gelijk zijn aan de jaarlijkse afschrijvingen, geeft dit overigens ook geen moeilijkheden. De voor vervanging gereserveerde afschrijvingen zijn dan waardevast belegd in de werktuigeninventaris. Ook indien het werktuig wordt gefinancierd met geleend geld levert het geen moeilijkheden. Als gevolg van de aanpassing aan prijsstijgingen zullen de afschrijvingen dan hoger zijn dan de aflossing en kan de vervanging voor een groter deel gefinancierd worden met eigen vermogen uit de vermogenswinst, die ontstaat uit het verschil tussen afschrijving en aflossing.

Er ontstaat wel een probleem als de voor vervanging gereserveerde afschrijvingen worden belegd in nominale waarden zoals b.v. een bankrekening. Dan moet men er rekening mee houden dat de hiervoor verkregen rente grotendeels of zelfs geheel zal moeten dienen om de koopkracht van de belegde afschrijvingsbedragen in stand te houden.

De per saldo resterende rente, die werkelijk als vergoeding voor het belegde geld mag worden beschouwd is dan, bij het prijsverloop van de laatste jaren, uiterst laag; aanmerkelijk lager dan de rente die in de boekhouding wordt berekend over het bedrijfsvermogen.

De waardering van vee

Overeenkomstig de gang van zaken bij werktuigen en gebouwen wordt ook de waarde van de veestapel, waarover rente wordt berekend, jaarlijks aangepast aan de geldende prijzen. De boekwinsten en -verliezen die hieruit ontstaan worden niet in het bedrijfsresultaat verwerkt. Op gebruiksvet wordt in het algemeen niet afgeschreven omdat kan worden uitgegaan van een in de loop van de tijd constante samenstelling en leeftijdsopbouw van de veestapel. Voor werkpaarden, stieren en bij aankoop van nieuw uitgangsmateriaal wordt hiervan echter wel afgeweken.

De waardering van produkten voor eigen verbruik

Het verbruik van produkten uit eigen bedrijf geschiedt in het algemeen tegen de verkoopprijs af bedrijf. Omdat verbruikte produkten uit eigen bedrijf tegen dezelfde prijs in de opbrengsten worden verwerkt, heeft dit prijsniveau voor zover het intern verkeer betreft, geen invloed op de bedrijfsuitkomsten. Wel kan het enige invloed hebben op de rentabiliteitsverhouding van verschillende bedrijfssectoren met onderlinge leveranties of op de verhouding tussen opeenvolgende boekjaren (zaaizaad, jongvee).

De waardering en kostenbepaling van fruitopstanden en andere plantopstanden heeft enkele specifieke problemen. Omdat de oplossing hiervan berust op dezelfde principes als hiervoor zijn aangegeven zal hierop echter nu niet verder worden ingegaan.

Rentabiliteitskengetallen

De rentabiliteitskengetallen, die het niveau van het bedrijfsresultaat aangeven zijn er op gericht inzicht te geven in de vraag of en in hoeverre de in de uitgangspunten vastgelegde beloningsniveaus voor de agrarische produktiefactoren voor arbeid, grond en kapitaal worden gehaald. De meest gebruikte kengetallen zijn het overschot per bedrijf en de arbeidsopbrengst per ondernemer.

Indien de kosten van grond en gebouwen in eigendom op pacht zijn gebaseerd worden deze twee kengetallen betiteld als netto-overschot op pachtbasis en arbeidsopbrengst per ondernemer op pachtbasis. Wordt voor de grond en gebouwen in eigendom uitgegaan van kosten op eigendomsbasis en voor gepachte grond en gebouwen van de betaalde pacht, dan zijn de benamingen ondernemersoverschot en arbeidsopbrengst per ondernemer zonder nadere aanduiding.

Het overschot - ondernemersoverschot c.q. netto-overschot op pachtbasis - is het verschil tussen totale opbrengsten en totale kosten waarbij echter in de kosten geen vergoeding is opgenomen voor bedrijfsleiding en ondernemerschap 1).

De beoordeling van de rentabiliteit van het bedrijf is dan dus herleid tot de vraag of op basis van de uitgangspunten voor de beloning van de andere produktiefactoren (arbeid, rente, vergoeding voor grond en gebouwen) het overschot een voldoende beloning vormt voor ondernemerschap en bedrijfsleiding.

Bij de bepaling van de arbeidsopbrengst van de ondernemer worden de berekende kosten voor handenarbeid per ondernemer niet in de kosten opgenomen. Dan moet de beoordeling dus gericht worden op de vraag of deze arbeidsopbrengst een voldoende beloning vormt voor de totale inzet van arbeid, bedrijfsleiding en onder-

1) In de voorcalculaties van landbouwbedrijven wordt wel een vergoeding voor bedrijfsleiding vermeld op basis van f 43,50 per sbe (prijspeil 1975/76) wat overeenkomt met 10% van de totale kosten van arbeid, rente en nettopacht.

nemerschap van de ondernemer in zijn bedrijf.

Bij de presentatie van de arbeidsopbrengst per ondernemer wordt dus met verschillen in het aantal gewerkte uren handenarbeid van de ondernemer geen rekening gehouden. Deze verschillen zijn aanzienlijk; niet alleen tussen de bedrijven onderling maar ook tussen de diverse bedrijfstypen. Ondernemers op akkerbouwbedrijven verrichten bijvoorbeeld minder uren handenarbeid dan veehouders, o.a. in verband met de lengte van de arbeidsdag en het werken op week-ends.

Indien men ervan uitgaat dat dit verschil in uren handenarbeid van minder belang is voor de waardering van de totale prestatie van de ondernemer, dan zal men meer willen kijken naar de arbeidsopbrengst van de ondernemer dan naar het overschot. Vindt men het aantal uren handenarbeid wel een belangrijke factor die tot uiting moet komen in een hogere waardering voor de totale prestatie van de ondernemer, dan zal men zich moeten baseren op het ondernemersoverschot c.q. netto-overschot op basis van pacht.

Voor kleinere bedrijven, waar in veel gevallen ondernemers voortkomen die gedeeltelijk buiten het bedrijf werken of oudere ondernemers, die zich wegens hun gevorderde leeftijd beperken in hun lichamelijke inspanning, heeft een beoordeling op basis van arbeidsopbrengst van de ondernemer ook bezwaar. Een voorwaarde voor onderlinge vergelijking van arbeidsopbrengst van de ondernemer is, dat men de totale prestatie die hiertegenover staat, vergelijkbaar acht. Dat geldt voor bedrijven maar ook voor gemiddelde cijfers van groepen van bedrijven.

Ter bevordering van de vergelijkingsmogelijkheden wordt in de LEI-boekhouding de arbeidsopbrengst van de ondernemer daarom berekend voor degene die in de praktijk als arbeidskracht en bedrijfsleider op het bedrijf volledig als ondernemer functioneert. Dat behoeft in het geval van samenwerking met ouders of van een maatschap of b.v., niet samen te vallen met personen die in financieel opzicht geheel of in overwegende mate als ondernemer fungeren (b.v. oudere vader of moeder, aandeelhouders).

In gevallen dat er meer ondernemers zijn, die volledig op het bedrijf werken en functioneren als bedrijfsleider, wordt de gemiddelde arbeidsopbrengst per ondernemer berekend en wordt het overschot dus als het ware over hen verdeeld en opgeteld bij de voor hen berekende vergoeding voor handenarbeid. Dit komt vooral op tuinbouwbedrijven veel voor.

Slotbeschouwing

De opstelling van de bedrijfsuitkomsten is erop gericht een inzicht te geven in de rentabiliteit van het bedrijf. De gebruikte rentabiliteitskengetallen, "ondernemersoverschot c.q. netto-overschot op pachtbasis" en "arbeidsopbrengst van de ondernemer", leveren een basis om te beoordelen in hoeverre volgens overeengekomen uitgangspunten en bij de in het boekjaar geldende prijzen,

aan de gestelde beloningscriteria is voldaan.

Dit rentabiliteitscriterium en de daarop aansluitende rentabiliteitskengetallen "overschot per bedrijf" en "arbeidsopbrengst per ondernemer", zijn niet direct gericht op de vraag of het gerealiseerde ondernemersinkomen toereikend is voor de verschillende functies die dit inkomen moet vervullen. Dat hangt namelijk tevens af van sterk variërende persoonlijke omstandigheden en eisen waarvoor moeilijk objectieve uitgangspunten en criteria zijn vast te stellen. Wel verkrijgt men hierin meer inzicht uit de boekhoudkundige gegevens met betrekking tot inkomensverwerving, inkomensbesteding en ontwikkeling van vermogensbehoefte en vermogensvoorziening op de bedrijven. Uit deze gegevens is b.v. gebleken dat in de periode tot 1973/74 de financiële positie van de landbouw, ondanks de sterke bedrijfsontwikkeling, niet is verzwakt. Het aandeel van het eigen vermogen is bij een sterk gestegen omvang van de in het bedrijf vastgelegde middelen, vrijwel stabiel gebleven, zij het dat van bedrijf tot bedrijf en van sector tot sector het beeld sterk verschilt. Een dergelijke constatering achteraf is echter nog geen normatieve beoordeling van de vraag of het niveau van het agrarisch inkomen toereikend was om in de gerechtvaardigde eisen te voorzien met betrekking tot persoonlijke voorzieningen van de ondernemer en zijn gezin en wat betreft de noodzakelijke vermogensvorming van ondernemingen waarvan men het voortbestaan verzekerd wil zien.

BEDRIJFSKEUZE EN VERSLAGGEVING VAN BEDRIJFSUITKOMSTEN IN DE LANDBOUW

door L.C. Zachariasse

Door middel van een net van ruim 1000 boekhoudingen, waarin op basis van een steekproefkeuze alle Nederlandse landbouwbedrijven (excl. tuinbouw) zijn vertegenwoordigd, verzamelt de afdeling Landbouw van het LEI gegevens over de bedrijfsuitkomsten. Teneinde tevens inzicht te krijgen in de ontwikkeling van de financiële positie van de bedrijven worden zoveel mogelijk boekhoudingen (thans ca 80%) uitgebreid met gegevens over de vermogenspositie van de ondernemer en over de inkomensvorming en -besteding van de ondernemer en van zijn gezinsleden. Een corps van een vijftigtal boekhouders, die over het hele land verspreid gedetacheerd zijn, draagt zorg voor de contacten met de deelnemende bedrijven. De boekhouders verwerken de boekhoudkundige gegevens van de bedrijven zodanig dat die voor verdere bewerking door de computer op het hoofdkantoor gereed zijn. De gegevens van één bedrijf worden per boekjaar samengevat in het z.g. deelnemersverslag. Dit verslag, dat tevens de cijfers van het voorgaande boekjaar vermeldt, geeft de deelnemer inzicht in de opbouw van kosten en opbrengsten van zijn bedrijf. Voor beleid van overheid en bedrijfsleven, onderzoek, voorlichting e.d. worden op basis van deze individuele deelnemersverslagen bedrijfsvergelijkende overzichten van de uitkomsten van groepen bedrijven opgesteld. Jaarlijks verschijnt in de publikatie "Bedrijfsuitkomsten in de Landbouw" (kortweg aangeduid met BUL) een overzicht van de ontwikkeling van de gemiddelde bedrijfsresultaten van de nederlandse landbouwbedrijven, onderverdeeld naar gebied, bedrijfstype en grootteklasse.

Bedrijfskeuze, thans

Men kan zich niet aanmelden als adspirant-deelnemer aan het LEI-boekhoudnet. De hiervoor door het LEI in administratie genomen bedrijven worden toevallig gekozen uit de bedrijven die geregistreerd zijn voor de Mei-tellingen en die een bedrijfsomvang hebben van 60 SBE (standaardbedrijfseenheden) en meer. Voor een akkerbouwbedrijf komt de grens van 60 SBE overeen met ca. 12 ha cultuurgrond; voor een weidebedrijf met ca. 10 ha en 16 melkkoeien. Zoals van een steekproef verwacht mag worden vormen de LEI-bedrijven naar grootteklassen en bedrijfstype een afspiegeling van die volgens de Mei-telling. Dat geldt ook voor de gemiddelde oppervlakte en omvang van de afzonderlijke groepen van bedrijven. Weliswaar wordt, ten einde betrouwbare gemiddelden te krijgen, van sommige groepen een meer dan evenredig aantal bedrijven geadministreerd. Bij samenvoeging met andere groepen van bedrijven worden deze verschillen in steekproefpercentage echter door weging weer gecompenseerd. Een overzicht van de landbouwbedrijven in Nederland en de vertegenwoordiging ervan in het LEI-boekhoudnet wordt - met

Tabel 1. Indeling van landbouwbedrijven (groter dan 5 ha en met meer dan 40 SBE) naar type, gebied en bedrijfsomvang (mei 1973) en aantal bedrijven in 1973/74 in administratie

Bedrijfstype/gebied	Grotere bedrijven (113 SBE en meer)		Kleinere bedrijven (40-113 SBE)	
	landelijk aantal bedrij- ven 1)	aantal be- drijven in LEI-admi- nistratie	landelijk aantal bedrij- ven 1)	aantal be- drijven in LEI-admi- nistratie
Akkerbouwbedrijven				
Nrd. kleigebied	971	40	244	
Droogmakerijen en IJsselmeerpolders	1835	42	488	20
Zuidw. Zeekleigebied	2309	47	1164	
Veenkol. + Nrd. Zandgebied	1258	40	1075	11
Overige gebieden (m.n. Z.O. Nederland)	514	4	721	1
Subtotaal	6887	173	3692	32
Weidebedrijven				
Nrd. klei- en veenweidegebied	6167	85	4457	
Westelijk weidegebied	3766	48	3647	133
Zandgebied	8920	139	13451	
Overige gebieden (m.n. Rivierkleigebied)	1178	18	1663	13
Subtotaal	20031	290	23218	146
Gemengde bedrijven met overwegend akkerbouw	4674	81	3337	30
" rundvee	8680	82	8349	48
aanmerkelijke veredeling	9319	99	5244	34
Alle landbouwbedrijven groter dan 5 ha met omvang meer dan 40 SBE	49591	725	43840	290

1) Bron: steekproef uit Mettelling 1973.

N.B.

1. Met ingang van boekjaar 1974/75 worden alleen nog bedrijven gekozen van 60 SBE en meer. De SBE-grens is dus verhoogd en de ha-grens vervallen. Het gevolg hiervan is dat kleine extensieve akkerbouw- en melkveehouderijbedrijven van meer dan 5 ha doch minder dan 60 SBE niet meer gekozen kunnen worden. Daarentegen kunnen bijv. gemengde bedrijven die kleiner zijn dan 5 ha, doch die met aanmerkelijke veredeling in totaal - soms ruimschoots - boven 60 SBE uitkomen, voortaan wel gekozen worden.
2. In de boekjaren 1974/75 en 1975/76 zijn veel kleinere akkerbouwbedrijven extra bijgekozen. Hun aantal zal in de komende jaren worden uitgebreid tot ca. 30 in de kleigebieden en tot ca. 25 in de Veenkoloniën. Het LEI beoogt hiermee tegemoet te komen aan de wens tot meer gedetailleerde informatie over deze groepen bedrijven.

het jaar 1973/74 als voorbeeld - gegeven in tabel 1.

Indien een bedrijf deelneming weigert of verhinderd is deel te nemen, wordt uit een schaduwlijst een vervangend bedrijf getrokken, dat, wat betreft bedrijfstype, grootte, ligging, intensiteit van het bedrijfsplan enz., het meest met het aanvankelijk gekozen bedrijf overeenkomt. Afwijkingen ten opzichte van de aanvankelijke steekproef, ook wat de leeftijd van de boer betreft, worden zoveel mogelijk vermeden.

Of hierdoor toch geen vertekening optreedt doordat de vervangende bedrijven meer of minder gunstige uitkomsten hebben dan de bedrijven die in eerste instantie zijn benaderd, is alleen na te gaan aan de hand van een boekhouding. De moeilijkheid is echter dat die van niet-deelnemers nu juist niet beschikbaar is. Hoewel op grond van andere gegevens geen afwijkingen van betekenis zijn geconstateerd, kan derhalve geen absolute zekerheid worden gegeven dat vervanging geen invloed heeft op de gemiddelden van groepen. Verantwoording over de uitkomsten van de bedrijfskeuze en de samenstelling van het LEI-boekhoudnet wordt jaarlijks gegeven in de BUL.

Studiebedrijven en onderdeelboekhoudingen

Ten behoeve van het onderzoek naar nieuwe bedrijfsontwikkelingen heeft het LEI een aantal daartoe speciaal uitgezochte bedrijven in administratie. De uitkomsten van deze bedrijven, de z.g. studiebedrijven, worden vanzelfsprekend niet in de berekening van de gemiddelden van de steekproefbedrijven betrokken en niet gebruikt bij de op het boekhoudnet gebaseerde beleidsberekeningen. Verder wordt op een aantal bedrijven een deelboekhouding bijgehouden voor een bepaald bedrijfsonderdeel zoals varkenshouderij, pluimveehouderij, kalvermesterij en rundveemesterij. Ook voor deze onderdeelboekhoudingen die ten doel hebben een beter inzicht te verkrijgen in de bedrijfseconomische ontwikkeling in deze bedrijfstakken, wordt gestreefd naar een representatieve bedrijfskeuze uit de bedrijven waar het desbetreffende onderdeel een bepaalde minimumomvang overschrijdt. Ook de gegevens van deze onderdeelboekhoudingen worden echter afzonderlijk verwerkt en gepubliceerd en worden niet opgenomen in de verslaggeving en de beleidsberekeningen, die gebaseerd zijn op het boekhoudnet.

Verslaggeving van uitkomsten

a. Criteria voor indeling van bedrijven

De bedrijfsuitkomsten worden weergegeven per grootteklasse, bedrijfstype en gebied. De verdeling naar grootteklasse beperkt zich doorgaans tot z.g. grotere en kleinere bedrijven. De allerkleinste bedrijven, die beneden 60 SBE, zijn niet in de steekproef betrokken en blijven daarmee uiteraard ook buiten de presentatie.

De splitsing in grotere en kleinere bedrijven ligt bij het punt in de bedrijfsomvang waarboven gemiddeld voldoende en waaronder onvoldoende werkgelegenheid in het bedrijf aan de ondernemer wordt geboden. Presentatie van gegevens over het gehele traject van bedrijfsgrootte zou daardoor onvoldoende en verwarrend inzicht in de rentabiliteit van de landbouwbedrijven geven. De grens tussen grotere en kleinere bedrijven ligt zeker niet op een te hoog niveau. Voor 1974/75 ligt deze grens bij 118 SBE, hetgeen voor een akkerbouwbedrijf overeenkomt met ca. 23 ha cultuurgrond en voor een weidebedrijf met ca. 31 melkkoeien en 19 ha cultuurgrond. Met name op de akkerbouwbedrijven ligt de gemiddelde produktieomvang per man op de grotere bedrijven (b.v. tweemansbedrijven) thans aanmerkelijk boven 118 SBE. De grens tussen grotere en kleinere bedrijven, die geldt voor alle bedrijfstypen, verschuift jaarlijks met ca. 5 SBE naar boven. Dit opschuiven is in overeenstemming met de in de landbouw steeds verdergaande technische ontwikkeling. Hierdoor wordt op het "gemiddelde" landbouwbedrijf per man een steeds grotere produktieomvang verzorgd. Op het individuele bedrijf verloopt de technische ontwikkeling doorgaans veel meer met horten en stoten; van alle bedrijven tezamen echter wordt daardoor het beeld van een geleidelijk stijgende trend zichtbaar. Ter wille van de realiteit moet het LEI hier zich dan ook bij aanpassen. Een specificatie van het aantal SBE per gewas en per diersoort is o.a. opgenomen in de LEI-publikatie Landbouwcijfers 1975 en in de BUL.

b. Betekenis van groepsgemiddelden

Doorgaans wordt ter aanduiding van de bedrijfsuitkomsten de gemiddelde cijfers van groepen bedrijven gegeven. De gemiddelde cijfers geven uiteraard geen beeld van de grote spreiding in de bedrijfsuitkomsten. Van bedrijf tot bedrijf en van jaar tot jaar komen zoals bekend grote verschillen in de uitkomsten voor. Het beeld van de spreiding tussen de jaren onderling vertoont vrij veel overeenkomst. Ook in spreiding van de bedrijfsresultaten, valt een systematiek in onderlinge positie op. Zowel voor akkerbouw als weidebedrijven was er in een driejarige periode (1971/72 - 1973/74) een groep van tenminste 25% van de ondernemers die telkens en meestal ruimschoots boven het groepsgemiddelde uitkwam. Voor akkerbouwbedrijven lag het gemiddelde van deze "goede" groep gemiddeld f. 33.000,- per bedrijf boven de mediane arbeidsopbrengst; voor de betreffende groep melkveehouderijbedrijven bedroeg dit gemiddeld ruim f. 17.000,- per bedrijf. Een even grote groep, bij de weidebedrijven zelfs 40%, bleef telkens beneden het gemiddelde. Van de relatief slechte akkerbouwbedrijven bleef de gemiddelde arbeidsopbrengst f. 17.000,- beneden de mediane arbeidsopbrengst, op de weidebedrijven f. 13.000,- per bedrijf.

Bij nadere beschouwing van de verdeling van de bedrijfsuitkomsten blijkt dat vooral in jaren met relatief hoge resultaten, zoals die zich b.v. in de akkerbouw in 1972/73 hebben voorgedaan, een groter aantal van de bedrijven beneden dan boven het groeps-

gemiddelde uitkomt. Een klein aantal bedrijven met relatief zeer gunstige uitkomsten kan namelijk het gemiddelde sterk naar boven trekken. Het "gemiddelde bedrijf" herkent zich dan niet in de door het LEI gepubliceerde "gemiddelde bedrijfsuitkomsten".

De mediaan, d.w.z. het niveau ten opzichte waarvan 50% van de bedrijven betere en de andere 50% slechtere uitkomsten heeft, geeft dan een betere indruk van de situatie. De verschillen tussen gemiddelde en mediane resultaten kunnen enige duizenden gulden per bedrijf bedragen. Waar mogelijk, geeft het LEI zowel de gemiddelde als de mediane bedrijfsuitkomsten. In de laatste BUL (LEI-publikatie No. 3.57) en in de LEI-publikaties "Akkerbouw 1975" en "Melkkoeien 1975" zijn beide kengetallen vermeld.

Overzicht van publikaties van bedrijfsuitkomsten

Op min of meer dezelfde tijdstippen worden ieder jaar door het LEI verschillende publikaties van bedrijfsuitkomsten uitgebracht, in principe een zestal.

De publikaties verschillen sterk van karakter. Naast presentatie van bedrijfsuitkomsten uit voorbije boekjaren, worden ook prognoses voor het lopende en het komende boekjaar opgesteld.

De publikaties en globale tijdstippen van presentatie van het jaar 1975 zullen worden opgesomd, waarna verder ingegaan zal worden op hun karakter en betekenis en de voornaamste bronnen van gegevens c.q. basis van berekeningen.

In februari 1975 zijn voor de grotere akkerbouwbedrijven en voor bedrijven met overwegend melkveehouderij z.g. voorcalculaties opgesteld voor het boekjaar 1975/76 ("Melkkoeien 1975", LEI-publikatie No. 3.54 en "Akkerbouw 1975", LEI-publikatie No. 3.55). In april is in het Landbouw-Economisch Bericht (LEB) de raming van de bedrijfsuitkomsten van 1974/75 vermeld voor grotere en kleinere akkerbouw-, weide- en gemengde bedrijven. In juli zijn de jaarlijks verschijnende Bedrijfsuitkomsten in de Landbouw (BUL) gepubliceerd. Hierin zijn de definitieve bedrijfsuitkomsten van 1973/74 op zeer gedetailleerde wijze vermeld van alle groepen nederlandse landbouwbedrijven (excl. tuinbouw).

Onder meer ten behoeve van de Memorie van Toelichting op de begroting van het Ministerie van Landbouw en Visserij worden in september de voorlopige bedrijfsuitkomsten van 1974/75 berekend en als inlichting gepubliceerd voor dezelfde groepen bedrijven als bij de raming van april jl. Vrijwel tegelijkertijd zullen dit jaar voor het eerst prognoses voor 1975/76 worden uitgebracht. Voorts ligt het in de bedoeling om in oktober het statistisch overzicht over de financiële positie van landbouwbedrijven in het boekjaar 1973/74 te publiceren.

Voorcalculaties en prognoses

Voorcalculaties en prognoses zijn beide schattingen van verwachte bedrijfsresultaten. Er is evenwel een belangrijk onderscheid

tussen beide soorten berekeningen. De voorcalculatie is een berekening van de bedrijfsresultaten zoals die onder genormaliseerde omstandigheden verwacht zouden mogen worden. Bij de prognoses wordt daarentegen rekening gehouden met de reeds geconstateerde of verwachte bijzondere omstandigheden van het betreffende jaar (opbrengsten, veevoederverbruik, opbrengstprijzen enz.) voorzover daarvoor met een redelijke betrouwbaarheid een voorspelling is te maken.

Van de voorcalculaties zal dus vrijwel zeker later blijken dat in verband met bijzondere jaarinvloeden de werkelijke resultaten zullen afwijken van de uitkomsten van de berekening. De grootte van de afwijkingen hangt samen met het bedrijfstype. Met name door het hoge aandeel van de vrije produkten (aardappelen, uien) met sterke fluctuaties in de opbrengstprijzen en door de grote weergevoeligheid van de opbrengsten zijn de afwijkingen in de akkerbouw in het algemeen groter dan in de melkveehouderij. De zin en de betekenis van de voorcalculaties ligt in het feit dat een inzicht wordt gegeven in het niveau van de rentabiliteit dat niet verstoord wordt door incidentele jaarinvloeden. De sterke schommelingen in opbrengsten en in sommige opbrengstprijzen maken het immers moeilijk om vroegtijdig in de werkelijke bedrijfsuitkomsten structurele ontwikkelingen in de rentabiliteit te onderkennen die samenhangen met de ontwikkelingen in kosten en opbrengsten. In het kader van de voorcalculatie worden ook analyses uitgevoerd waarbij de ontwikkeling van de rentabiliteit wordt uiteengelegd in de invloed van het prijsverloop van de opbrengsten, het prijsverloop van de kosten en de veranderingen in de hoeveelheden produktiemiddel per eenheid produkt. Het geeft een nader inzicht in de structurele ontwikkeling van de rentabiliteit als gevolg van de prijsontwikkeling van opbrengsten en kosten en vormt daarmee een basis voor de beoordeling van het prijsbeleid.

Bij de voorcalculatie wordt rekening gehouden met de trendmatige ontwikkelingen in de kg-opbrengsten en de hoeveelhedsverhoudingen tussen produkten en produktiemiddelen, die uit de analyse van de bedrijfsgegevens in voorgaande jaren naar voren komen. Verder worden de verwachte prijzen voor de kostencomponenten geschat aan de hand van de algemene economische ontwikkeling en de prijsontwikkelingen op de afzonderlijke markten. De berekeningswijze van enkele belangrijke kostenbestanddelen is overeenkomstig de toelichting in het artikel "Uitgangspunten en begrippen voor de vaststelling van bedrijfsresultaten in de land- en tuinbouw".

Voor de prijzen van vrije produkten wordt uitgegaan van de gemiddelde prijsniveaus in de voorgaande jaren, rekening houdende met eventuele trends, die daarin zijn te onderkennen. Voor de marktorderingsprodukten ten slotte wordt uitgegaan van de prijzen van het voorgaande jaar en wordt bovendien een calculatie gegeven van het effect van de door de EEG genomen prijsmaatregelen indien deze volledig in de opbrengstprijzen zouden doorwerken. De raming van het prijspeil is een onzekere factor in de voorcalculatie. Om ook bij onvoorziene prijsveranderingen inzicht in de toekomstige

ontwikkeling van de bedrijfsresultaten in het komende jaar te behouden, wordt daartoe de invloed van prijswijzigingen op de bedrijfsuitkomsten gegeven. Voorts kan van deze analyses b.v. ook gebruik worden gemaakt voor het schatten van verliezen als gevolg van het verloren gaan van gewassen; een vergelijking dus van de gevolgen van incidentele veranderingen ten opzichte van hetgeen onder normale omstandigheden te verwachten zou zijn geweest.

De voorcalculatie wordt gemaakt voor de grotere akkerbouw- resp. melkveehouderijbedrijven, bedrijven derhalve met ten minste 118 SBE in 1974/75. Behalve deze ondergrens is er ook een bovengrens gesteld aan de bedrijfsomvang. De bovengrens is driemaal de ondergrens; dus in 1974/75 $3 \times 118 = 354$ SBE. Deze bovengrens is aangelegd omdat bedrijven die deze bedrijfsomvang overtreffen door al te grote afwijkingen in organisatie, bouwplan en daarmee in kosten en opbrengsten niet representatief kunnen zijn voor de groep van bedrijven tussen 118 en 354 SBE. Voorts betreft het bedrijven die meer dan 80% van hun totale SBE in akkerbouw resp. melkveehouderij hebben. Per bedrijfstype worden de bedrijven onderverdeeld in regionale groepen. Voor de akkerbouw worden onderscheiden: Noordelijk, Centraal en Zuidwestelijk Zeekleigebied en Veenkoloniën. De melkveehouderijbedrijven zijn opgesplitst naar Noordelijk Klei en Veenweidegebied, Westelijk weidegebied en Weidebedrijven in zandgebieden. Gemengde bedrijven met overwegend melkveehouderij (40-80%) vormen een aparte groep.

Voor de z.g. kleinere bedrijven (60-118 SBE) wordt wel een analyse van de ontwikkeling van kosten en opbrengsten, maar minder gedetailleerd dan in de voorcalculaties van de grotere bedrijven, gemaakt. Voor de kleinere akkerbouwbedrijven zijn twee groepen geformeerd: één voor de kleigebieden en één voor de Veenkoloniën. De kleinere bedrijven met overwegend rundvee zijn eveneens over twee groepen verdeeld t.w. weidebedrijven in alle gebieden en gemengde bedrijven in de zandgebieden.

Verder worden regelmatig voorcalculaties gepubliceerd van de produktiekosten van biggen, mestvarkens, consumptieëieren en slachtpluimvee. Voor biggen en varkensvlees worden zelfs tweemaandelijks voorcalculaties gepubliceerd, die van belang zijn voor de prijsvorming in integratiecontracten.

Op verzoek van het Ministerie van Landbouw en Visserij zal dit jaar voor het eerst een prognose worden opgesteld van de bedrijfsresultaten in 1975/76 voor diverse typen landbouwbedrijven. Het doel daarvan is een zo actueel mogelijk (per eind augustus) beeld te geven van de bedrijfsresultaten in het dan weer lopende, voor een kwart gepasseerde, boekjaar. Het betekent dat de voorcalculaties, zoals die in het voorjaar zijn uitgebracht en die uitsluitend gelden voor genormaliseerde omstandigheden, worden bijgesteld. Het is een aanpassing aan de werkelijke kosten- en opbrengstenontwikkelingen die per eind augustus bekend zijn of voor de rest van het boekjaar kunnen worden verwacht. Voor de hoeveelheden van de producten wordt aangesloten bij de voorlopige

oogstramingen en -verwachtingen in de diverse landbouwgebieden. Ook de prijzen van diverse marktordeningsprodukten kunnen bij benadering worden aangegeven. Voor zover de prijzen en hoeveelheden van produktiemiddelen en produkten dan nog niet kunnen worden voorzien, en er geen duidelijke aanwijzing is voor een afwijkend verloop, worden genormaliseerde prijzen en hoeveelheden in rekening gebracht. Tevens zal echter de invloed van bepaalde prijswijzigingen op de bedrijfsuitkomsten worden vermeld, waardoor effecten van eventuele gunstige of ongunstige afwijkingen kunnen worden ingeschat.

Ramingen, voorlopige en definitieve bedrijfsuitkomsten

In het Landbouw-Economisch Bericht worden ieder jaar ramingen van de bedrijfsuitkomsten van het dan lopende boekjaar gepubliceerd (b.v. in april 1975 voor boekjaar 1974/75). De ramingen worden gegeven voor alle groepen van bedrijven, waarvan het LEI bedrijfsadministraties bijhoudt. Op het moment van berekening, dat ongeveer in januari/februari ligt, is het boekjaar nog maar voor ongeveer driekwart voorbij. Vanzelfsprekend zijn dan de bedrijfsboekhoudingen nog niet compleet, laat staan uitgewerkt. Toch valt op dat moment reeds een raming te maken door onder meer gebruik te maken van de definitieve oogstramingen en van de LEI-prijstatistiek. Soms is door bijzondere omstandigheden additionele informatie over de bedrijven nodig om tot een goede raming te komen. Met behulp van onder meer een enquête kunnen dan de extra gegevens verzameld worden. Zo is b.v. na de oogstmoeilijkheden in 1974 met name in het Zuidwestelijk kleigebied een enquête ingesteld naar geoogste c.q. verloren gegane oppervlakten gewassen, geoogste hoeveelheden, extra bewerkingskosten enz. Op basis van de boekhoudgegevens over de achterliggende boekjaren kunnen dan de procentuele wijzigingen in hoeveelheden en prijzen van de produkten en produktiemiddelen worden doorgerekend. In het geval van de raming worden derhalve niet voor individuele bedrijven, maar voor bedrijfsgroepen, de voor het lopende boekjaar te verwachten gemiddelde bedrijfsuitkomsten berekend. De ramingen geven dus een zeer voorlopige indicatie op basis van algemene, zij het meest recente statistieken en uit de praktijk verzamelde informatie.

Naarmate de tijd verstrijkt komen steeds meer gegevens binnen van de individuele bedrijven. Eind augustus vragen de beleidsinstanties wederom om informatie over de bedrijfsuitkomsten in de landbouw. Het is dan mogelijk om met de definitieve cijfers te komen over het voor-vorige boekjaar (b.v. in augustus 1975 over het jaar 1973/74). Het ligt in de bedoeling in de toekomst tegelijkertijd het statistisch overzicht te publiceren van de financiële positie van landbouwbedrijven over hetzelfde boekjaar als dat van de definitieve bedrijfsuitkomsten. In dit overzicht wordt de ontwikkeling in de financiële positie van de bedrijven behandeld

in samenhang met inkomensvorming en -besteding. Een samenvattend en commentariërend overzicht van de financiële ontwikkeling zal op een iets later tijdstip verschijnen als onderdeel van een nieuwe jaarlijkse publikatie "Rentabiliteit en financiering in de landbouw", waarin ook de hoofdlijnen in de ontwikkeling van kosten en opbrengsten en bedrijfsresultaten samengevat zullen worden.

Zowel de definitieve bedrijfsuitkomsten als de gegevens over de financiële positie zijn vastgesteld op basis van de volledig uitgewerkte en afgesloten bedrijfsadministraties. Voorts zijn per eind augustus voor vrijwel alle groepen van een aantal z.g. voor-rangsbedrijven reeds zoveel mogelijk gegevens over het juist voor-bije boekjaar verzameld (b.v. in augustus 1975 over het jaar 1974/75). Op basis van de werkelijke uitkomsten van deze bedrijven kan de bovengenoemde raming - indien nodig - worden herzien. De keuze van de voor-rangsbedrijven lijkt wellicht belangrijker dan deze in feite eigenlijk is. Op grond van voorgaande boekjaren kan immers het niveau van de voor-rangsbedrijven ten opzichte van de totale groep worden bepaald. Bij de berekening van de z.g. voorlopige bedrijfsuitkomsten wordt het niveauverschil weer ingecalculeerd. De term voorlopig wordt gebruikt omdat nu eenmaal nog niet alle bedrijfsadministraties zijn afgesloten. Zowel de definitieve bedrijfsuitkomsten van het voor-vorige boekjaar als de voorlopige bedrijfsuitkomsten van het vorige boekjaar worden door het LEI als inlichting gepubliceerd. De datum van publikatie valt doorgaans samen met het verschijnen van de Memorie van Toelichting op de be-groting van het Ministerie van Landbouw en Visserij, waarin even-eens de genoemde bedrijfsuitkomsten zijn opgenomen.

Met de presentatie van de bedrijfsuitkomsten per ca. eind september blijkt het LEI dus zowel terug in het verleden als vooruit in de nabije toekomst (prognose)

Duidelijk zij echter gesteld dat bij de beoordeling van de door het LEI gepubliceerde bedrijfsuitkomsten steeds gelet dient te worden op de aanduidingen: raming, voorlopig en definitief.

Hetzelfde geldt voor de voorcalculaties en prognoses, waar-bij tevens het sterk afwijkend karakter (normatief resp. actueel) in oenschouw moet worden genomen.

BEDRIJFSKEUZE EN VERSLAGGEVING VAN BEDRIJFSUITKOMSTEN IN DE TUINBOUW

door D. Meijaard

Inleiding

De verzamelnaam tuinbouw omvat de voortbrenging van een bonte verscheidenheid van plantaardige produkten. In de Flora van de cultuurgewassen worden ongeveer 1800 houtige en 2200 kruidachtige planten beschreven, die vrijwel alle tot de categorie tuinbouwgewassen behoren.

Om deze tak van agrarische bedrijvigheid op overzichtelijk wijze te kunnen beschrijven, moet deze veelheid van produkten worden gerubriceerd. Op grond van de specialisatie die op de tuinbouwbedrijven veelal wordt aangetroffen, worden de volgende produktierichtingen onderscheiden: groenten en fruit onder glas, snijbloemen onder glas, potplanten onder glas, champignons, groente in de volle grond, fruit in de volle grond, bloembollen en boomteelt. Binnen deze produktierichtingen komt vaak specialisatie voor op één gewas of op een specifieke groep gewassen.

De grote diversiteit en de omstandigheid dat, met name in de sierteeltsector, produktie en handel veelal sterk zijn verweven, bemoeilijken het verkrijgen van een goed economisch inzicht in deze bedrijfstak. Een statistiek m.b.t. rentabiliteit, inkomen en financiële positie die een representatief en betrouwbaar beeld geeft van de tuinbouw in al zijn facetten, is dan ook een onhaalbare zaak. Dit betekent dat de aanwezige capaciteit zo goed mogelijk moet worden afgestemd op de vraag naar economische gegevens over de bedrijfstak. Wat het LEI-onderzoek naar de rentabiliteit, inkomen en financiële positie in de tuinbouw betreft, wordt met het boekjaar 1975 een periode van ingrijpende reorganisatie afgesloten, die vier jaar heeft geduurd. Als gevolg hiervan verkeert de rapportage momenteel in een overgangsfase. Voor een goed inzicht is het zinvol de geschiedenis van dit onderzoek in het kort te beschrijven, waarbij vooral aandacht zal worden besteed aan de recente veranderingen in de opbouw van het documentatienet, in de wijze waarop de boekhoudgegevens worden verkregen en in de aard van de verzamelde gegevens.

Historisch overzicht

Tot halverwege de zestiger jaren beleefde de Nederlandse tuinbouw een periode van sterke expansie met relatief gunstige bedrijfsuitkomsten. De door de welvaartsgroei in West-Europa sterk toegenomen vraag naar hoogwaardige tuinbouwprodukten, alsmede de sterke concurrentiepositie van het Nederlandse produkt a.g.v. het

relatief lage Nederlandse loonniveau en de goedkope energie in deze periode, droegen hiertoe in belangrijke mate bij.

Geheel in overeenstemming met de wens van het tuinbouwbedrijfsleven, beperkte het overheidsbeleid zich tot onderwijs, voorlichting en onderzoek t.b.v. deze bedrijfstak. Voor rentabiliteit, inkomen en financiële positie bestond nauwelijks enige belangstelling. Het economisch onderzoek in de tuinbouw was dan ook vooral gericht op technisch-economische problemen. (Vergelijking van kosten en opbrengsten van verschillende teeltmethoden, economische aspecten van nieuwe duurzame produktiemiddelen, kosten en opbrengsten nieuwe gewassen en zo meer.)

Het onderzoek naar de bedrijfsuitkomsten was in deze periode beperkt tot de op één tak van tuinbouw gespecialiseerde bedrijven in de voornaamste produktiecentra. De gegevens voor het onderzoek werden ontleend aan de verlies- en winstrekeningen en de balansen van de fiscale boekhoudingen. Door het LEI werden deze fiscale gegevens omgewerkt tot een bedrijfseconomische boekhouding. Hiervoor werd een aanvullende enquête op de willekeurig gekozen bedrijven verricht. Aangezien de publikatie van de gegevens over een bepaalde boekjaar moest wachten totdat de gegevens van alle boekhoudbureaus waren ontvangen, werden de definitieve cijfers laat gepubliceerd. Om aan dit bezwaar tegemoet te komen werden onmiddellijk na afsluiting van het boekjaar door LEI-medewerkers begrotingen over kosten en opbrengsten gemaakt. Deze "voorlopige" cijfers die zoveel mogelijk gebaseerd waren op de bescheiden van de tuinders (rekeningen, facturen), bleken overigens weinig van de definitieve af te wijken. De bewerking van de fiscale balans en de verlies- en winstrekening, - een van de meest tijdrovende onderdelen van het rentabiliteitsonderzoek - moest a.g.v. de inkrimping van de LEI-formatie in het midden van de zestiger jaren, worden beëindigd. Hiermede kwam ook een einde aan de jaarlijkse publikatie over de kapitaal- en vermogensmutaties.

Rond 1970 nam als gevolg van de stagnerende ontwikkeling in de tuinbouw, de belangstelling voor gegevens over de economische situatie in deze bedrijfstak toe. Met de toenemende bemoeienis van bedrijfsleven en overheid met de tuinbouw steeg ook de behoefte aan meer uitgebreide, gedetailleerde en volledige informatie over de economische ontwikkelingen in de sector tuinbouw en onderdelen hiervan. De gegevens over kosten en opbrengsten, inkomen en financiële positie, moeten op zodanige wijze verzameld worden dat aggregatie mogelijk is.

Ten behoeve van deze aggregatie is het oorspronkelijke tot de voornaamste produktiecentra beperkte net van boekhoudingen omgebouwd tot een landelijk representatief net, dat te zamen met het boekhoudnet van de afdeling Lanbouw de gehele agrarische bedrijfstak omvat. Door de economische boekhoudingen niet meer te baseren op de door derden samengestelde fiscale boekhoudingen, maar uit te gaan van de oorspronkelijke gegevens (rekeningen, fac-

turen), is aan de wens van een meer gedetailleerd en volledig informatiesysteem voldaan. Deze verbreding en verdieping van de documentatie heeft enkele jaren in beslag genomen en is ten koste gegaan van de documentatiecapaciteit, die voordien ter beschikking stond voor specifieke onderzoeken in de technisch-economische sfeer. In 1971 werd 35% van de documentatiecapaciteit besteed aan het boekhoudnet, in 1975 is dit percentage gestegen tot ruim 70!

De bedrijfskeuze, thans

Het boekhoudnet vertegenwoordigt uitsluitend bedrijven die een omvang hebben van minstens 60 sbe's 1), en waarvan de ondernemer zijn hoofdberoep in de agrarische sector heeft. Deze bedrijven worden op willekeurige wijze gekozen. Bedrijven met handelsactiviteiten van enige omvang (hoveniers, bloemenwinkels, tuincentra, exporteurs, groothandelaars en zo meer) worden niet in het onderzoek betrokken, daar een betrouwbare splitsing van kosten opbrengsten over produktie en handel bij dergelijke bedrijven administratief niet mogelijk is.

Tabel 1 geeft een overzicht van het totaalaantal tuinbouwbedrijven in Nederland en het aantal bedrijven dat bij het onderzoek is betrokken. De indeling van de bedrijven in typen geschiedt op basis van sbe's. Indien ten minste 60% van de sbe's van het bedrijf tuinbouwgewassen betreft, wordt het bedrijf als tuinbouwbedrijf getypeerd. Binnen de tuinbouwbedrijven worden de volgende produktierichtingen onderscheiden: glastuinbouw, bloembollen, vollegrondsgroenten, fruitteelt, boomteelt en champignons. Een bedrijf wordt tot een bepaalde produktierichting gerekend indien ten minste 60% van de sbe's van het bedrijf betrekking heeft op de betreffende produktierichting. De glastuinbouw is ten slotte onderverdeeld in groenten en fruit, snijbloemen en potplanten als meer dan 50% van de sbe's in de glassector van het bedrijf betrekking heeft op één van de genoemde richtingen.

De oorzaken van wijzigingen in de economische situatie per tak van tuinbouw kunnen sterk verschillen. Zo hebben de energieproblemen vooral grote betekenis voor de glassector, terwijl een toenemend aanbod uit het buitenland de crisis in de fruitteelt en de champignonenteelt heeft veroorzaakt. Daarom wordt in het boekhoudnet in de eerste plaats gestreefd naar een goede representatie per tak van tuinbouw.

Door bij de steekproeftrekking het totaal van de landelijke bedrijven te verdelen in homogeneren groepen en deze met een ver-

1) Een bedrijfsomvang van 60 sbe komt in de glasgroenteteelt overeen met 2400 m² verwarmd glas, bij de snijbloementeelt met 1400 m² glas, bij de fruitteelt 3,5 ha en bij de bloembollenteelt 1 ha cultuurgrond.

Tabel 1. Overzicht boekhoudingen t.b.v. het onderzoek naar rentabiliteit, inkomen en financiële positie

	Aantal bedrijven met agrarisches hoofdberoep en een bedrijfsomvang van minstens 60 sbe	Aantal bedrijven in administratie x - jaar van steekproefvernieuwing				
		boekjaar 1971	boekjaar 1972	boekjaar 1973	boekjaar 1974	boekjaar 1975
Glastuinbouw	11300	119	115	111	111	111
Groenten	6500	119	56	54x	54	54
- Zuidhollands Glasdistrict			59x	57	57	57
- overig Nederland						
Suïjbloemen	3400	103	107	96	96	96
- Zuidhollands Glasdistrict		46	42	40x	40	40
- Aalsmeer		57	27	26x	49	49
- overig West-Nederland		-	38x	23		
- overig Nederland		-		7	7	7
Potplanten	1200	22	25	28	28	28
- Aalsmeer/De Venen		22	25	28x	28	28
- overig Nederland		-	-			
overige glasbedrijven Ned.	200	-	-	-	-	-
Vollegrondsgroenten	3200	49	44	40	40	60x
Bloembollen	3100	92	79	80	80	83x
- zandgronden:						
Zuid		54	26	25	25	25x
Noord		-	15x	18	18	18
- kleigronden (N.-Holland)		38x	38	37	37	40x
- overig Nederland		-	-	-	-	-
Pit- en steenvruchten	2500	54	53	50	60x	60
Boomkwekerij	1200	26	24	37	37	72
- Boskoop		26	24	37x	37	37
- overig Nederland		-	-	-	-	35x
Champignons	800	-	-	29x	29x	29
Overige tuinbouwbedrijven	1600	-	-	-	-	-
Totaal	22500	465	447	471	481	539

schillend steekproefpercentage te bemonsteren, wordt minder aan het toeval overgelaten en kan een betere steekproef worden verkregen. Om deze reden worden de bedrijven in de eerste plaats naar bedrijfstype, vervolgens (vaak) naar regio en ten slotte naar bedrijfsomvang ingedeeld. De grootte-indeling binnen de landelijke dan wel regionale groep wordt op basis van sbe's in de klassen 60-120, 120-240, 240-480 en 480 en meer gemaakt. De gehanteerde steekproefpercentages binnen deze grootteklassen verhouden zich als de gemiddelde omvang van de bedrijven in de betreffende grootteklassen. Hiermee wordt bereikt dat het aantal boekhoudbedrijven per grootteklasse meer in overeenstemming is met het aantal sbe's in de betreffende grootteklasse.

Tot en met het boekjaar 1972 was het boekhoudnet voor geen enkele tak van tuinbouw landelijk representatief. Voor de boekjaren 1972 en 1973 werd voor de glastuinbouw een landelijke representativiteit bereikt. Voor 1974 is dit voor de champignonenteelt en de fruitteelt het geval. Voor het boekjaar 1975 zal dit ook voor de vollegrondsgroententeelt, en de bloembollenteelt en waarschijnlijk de boomteelt gelden. In verband met de beperkte capaciteit is de betrekkelijk kleine groep van gemengde bedrijven niet in het boekhoudnet opgenomen.

De bedrijfsindeling bij de verslaggeving

De presentatie van de uitkomsten is in de eerste plaats gebaseerd op de afzonderlijke produktierichtingen; jaarlijks verschijnen de volgende publikaties: snijbloementeelt onder glas, groenteteelt onder glas, potplantenteelt, bloembollenteelt, groenteteelt in de volle grond, fruitteelt, boomteelt en champignonenteelt.

De bedrijfsindeling, die binnen de verschillende produktierichtingen wordt gemaakt is afhankelijk van de karakteristiek van de desbetreffende bedrijfstak. Regionale specialisatie speelt in verband met de voordelen van de zg. centrumfunctie in de tuinbouw vaak een belangrijke rol. De in tabel 1 gegeven gebiedsindeling wordt - met uitzondering van de groep Overig Nederland bij de snijbloemen onder glas - ook in de rapporten gehanteerd, en is gebaseerd op de overweging, dat verschillen in gewassenkeuze, teelttechnieken en afzetmogelijkheden tussen de onderscheiden regio's, van grote betekenis zijn voor het bedrijfsresultaat.

Bij de groenteteelt onder glas komen aanzienlijke verschillen voor in de intensiteit van de verwarming, die tot belangrijke verschillen in bedrijfsresultaat leiden. De mate waarin het produktieproces beheerst wordt vormt dan ook een criterium voor de indeling van de glasgroentebedrijven (onverwarmd, hete luchtverwarming en buisverwarming).

Met het oog op de betrouwbaarheid wordt er bij de opzet van de steekproef naar gestreefd, om elke afzonderlijk te onderscheiden groep door ongeveer 40 bedrijven te doen vertegenwoordigen. Afhan-

kelijk van de heterogeniteit van de groep wordt met wat meer of minder bedrijven volstaan.

Het aantal waarnemingen (bedrijven) per tak van tuinbouw vormt een beperkende factor voor verdere onderverdelingen. De volgende onderverdelingen zijn nog mogelijk: bedrijven met groenteteelt in de volle grond, verdeeld naar de intensiteit van het teeltplan (aantal sbe's/ha), bloembollenbedrijven en fruitteeltbedrijven verdeeld naar bedrijfsomvang. De onderverdeling vindt plaats door de bedrijven per tak van tuinbouw te verdelen in twee of meer groepen van gelijk aantal. Bij deze subindelingen worden meestal geen gedetailleerde bedrijfsgegevens vermeld.

Ramingen, voorlopige en definitieve cijfers

Aangezien de bedrijfsresultaten van groot belang zijn voor het te voeren beleid, wil men zo vroeg mogelijk geïnformeerd zijn over de te verwachten uitkomsten. Om hieraan tegemoet te komen worden in het voorjaar de bedrijfsuitkomsten van het voorgaande jaar geraamd, van de glasgroenteteelt, snijbloementeelt, bloembollenteelt en champignonteelt. Deze ramingen worden gepubliceerd in het Landbouw-Economisch Bericht.

Ten behoeve van de memorie van toelichting op de Landbouwbegroting worden in augustus - op basis van een per produktierichting verschillend aantal uitgewerkte boekhoudingen - cijfers over het afgelopen jaar of seizoen verstrekt. Voor de glasgroenteteelt, snijbloementeelt, bloembollenteelt en champignonteelt zijn deze uitkomsten als voorlopig te beschouwen. Van de boomteelt en de fruitteelt, waarvoor het seizoen juist is beëindigd, zijn dan nog geen gegevens beschikbaar en worden de bedrijfsuitkomsten geraamd.

Dit jaar is in september voor de eerste maal een schatting gegeven van de uitkomsten over 1975 van de glasgroenteteelt, snijbloementeelt en champignonteelt.

In najaar en winter worden de definitieve resultaten gepubliceerd van de groenteteelt onder glas, snijbloementeelt onder glas, potplantenteelt, groenteteelt in de volle grond, champignonteelt, bloembollenteelt, boomteelt en fruitteelt. Deze rapporten bevatten zowel gegevens over de rentabiliteit als het inkomen. Incidenteel wordt een statistisch overzicht voor de gehele tuinbouw gepubliceerd. Het laatste overzicht verscheen in november 1972 en had betrekking op de periode 1960-1970 (publikatie 4.56).

Bedrijfsgegevens en kengetallen

Tabel 2 geeft een overzicht van de beschikbare gegevens uit de boekhoudingen in de jaren 1972 t/m 1975.

De resultatenrekening verschaft informatie over de rentabiliteit. Naast gegevens over kosten en opbrengsten gemiddeld per be-

Tabel 2. Aard van de beschikbare bedrijfsuitkomsten

	1972	1973	1974	1975
Resultatenrekening	+	+	+	+
Inkomensvorming				
- uit bedrijf	+	+	+	+
- buiten bedrijf	-	-	+	+
Inkomensbesteding				
- belastingen e.a.	-	-	-	+
- gezinsbestedingen	-	-	-	+
- besparingen	-	-	+	+
Financiële positie	-	-	+	+
- bezittingen en schulden				
Financieringsmiddelen				
- eigen middelen	-	-	+	+
- mutatie vreemd vermogen	+	+	+	+
Investerings- en beleggingen				
- in bedrijf	+	+	+	+
- buiten bedrijf	-	-	+	+
+ beschikbaar				
- niet beschikbaar				

drijf, wordt hierbij ook gedetailleerde informatie verschaft over het grondgebruik (teeltplan), verbruikte hoeveelheid arbeid en (sedert 1973) brandstoffen. In de individuele bedrijfsverslagen worden, om de bedrijfsvoering te kunnen beoordelen aanzienlijk meer gegevens verstrekt, zoals o.a. de wijze en mate van grondontsmetting, koolzuurbemesting, zaai- en plantafstanden, boomvorm, de wijze van oogsten, omvang en wijze van bewaring. Deze gegevens zijn echter minder geschikt als basis voor een groepsgemiddelde.

Daar in de tuinbouw bij de weinig grondgebonden produktierichtingen het instituut van de pacht vrijwel onbekend is en bij andere takken, zoals de bloembollenteelt in het kader van de vruchtwisseling alleen voor los land betekenis heeft, is het ondoenlijk om voor alle bedrijven een pachtnorm vast te stellen. In tegenstelling tot de werkwijze in de landbouw, zijn de kosten van de grond en daarmee het bedrijfsresultaat dan ook gebaseerd op de werkelijke pacht-eigendomsverhoudingen. De voornaamste kengetallen voor de beoordeling van het bedrijfsresultaat, zijn het "ondernemersoverschot" en de "arbeidsopbrengst van de ondernemer". Daarnaast wordt ook het kengetal "opbrengsten in procenten van de kosten" vermeld.

De rapporten bevatten ook gegevens over het inkomen. Het inkomen uit bedrijf wordt al sinds jaren gepubliceerd. Het inkomen uit privé-bezittingen, persoonlijke verzekeringen en nevenactiviteiten en daarmee het totale inkomen, is sedert het boekjaar 1974 beschikbaar. Het inkomen uit bedrijf wordt gekarakteriseerd door de kengetallen "ondernemersinkomen" (arbeidsopbrengst vermeerderd met het saldo van berekende en betaalde rente) en "gezinsinkomen" (ondernemersinkomen vermeerderd met de vergoeding voor de handenarbeid van de gezinsleden).

Met ingang van het boekjaar 1975 zullen de volledige gegevens over de inkomensbesteding beschikbaar zijn. Voor dat jaar zal nl. voor het eerst een splitsing in betaalde belastingen en premies sociale verzekeringen enerzijds en overige gezinsbestedingen anderzijds worden gemaakt. Voor het boekjaar 1974 was echter reeds het niveau van de besparingen bekend.

Het verslag over 1974 zal ook een overzicht van bezittingen en schulden (balans) bevatten, alsmede een volledig overzicht van de financieringsbronnen (eigen middelen en vreemd vermogen) en de aanwending daarvan (investeringen en beleggingen en mutatie liquiditeiten).

Spreiding

Bedrijfsgegevens en kengetallen worden in de rapporten steeds als een gemiddelde van de desbetreffende groep bedrijven of ondernemers gegeven. De spreiding rond dit gemiddelde kan echter groot zijn. Daarom wordt voor de belangrijkste kengetallen zoals het ondernemersoverschot per f 100,- kosten, arbeidsopbrengst en on-

dernemersinkomen per ondernemer, verhouding eigen vermogen/totaalvermogen, besparingen en liquiditeiten op korte termijn, ook de spreiding vermeld.

HET LANDBOUW-ECONOMISCH BERICHT

door J. de Hoogh en L. Douw

Doel en karakter

Sinds 1972 brengt het LEI elk jaar omstreeks april een samenvattend verslag uit over de actuele economische situatie en ontwikkelingen in de Nederlandse land- en tuinbouw. Dit zogenoemde Landbouw-Economisch Bericht (in de wandeling LEB) is te beschouwen als het jaarverslag van de agrarische bedrijfstak. Het is een publikatie die de nadruk legt op de verklaring van de positie (en de veranderingen daarin) van de land- en tuinbouw binnen de nederlandse volkshuishouding. Met dat doel wordt de informatie die de in de vorige artikelen besproken bedrijfsuitkomsten geven over de economische toestand, in een breder kader gezet. Zo signaleert het Landbouw-Economisch Bericht de invloed die de nederlandse agrarische sector ondergaat van de ontwikkelingen die buiten deze sector gaande zijn. In dit verband zijn met name van belang: de prijsstijging van kostenfactoren (inflatie), de niet-agrarische werkgelegenheid, de ontwikkelingen in de vraag naar landbouwprodukten, het gebeuren op de internationale en EG-landbouwmarkten. Ook de landbouwpolitiek is vanzelfsprekend een invloedrijke factor voor de economische en sociale positie van degenen die bij land- en tuinbouw betrokken zijn. Anderzijds vestigt het LEB de aandacht op de veranderingen die mede onder invloed van deze externe factoren optreden in de economische organisatie van de agrarische produktie in Nederland en op de betekenis die deze veranderingen weer hebben voor de economische resultaten.

Met het analyseren van deze samenhang tussen wat er buiten de landbouw gebeurt en de ontwikkelingen in de agrarische sector zelf, beoogt het LEB een belangrijke dimensie toe te voegen aan de verklaring van wat - blijkens de bedrijfsuitkomsten - op de agrarische ondernemingen gaande is.

Functie voor het beleid

Het beeld dat zo ontstaat biedt de instanties welke betrokken zijn bij het landbouwbeleid - zowel overheid als bedrijfsleven - de mogelijkheid snel een indruk te krijgen van het effect van landbouwpolitieke maatregelen en de eventuele wenselijkheid van aanpassing van het beleid. Zij kunnen door de regelmatige rapportering ook sneller inzicht krijgen in de veranderingen die zich voortdurend in de sector voordoen. In dit verband is het van belang dat een centraal onderdeel van het LEB - het overzicht van opbrengsten, kosten en netto-toegevoegde waarde van de sector - niet alleen ieder voorjaar in het LEB wordt gepubliceerd, maar ook in september in de Memorie van Toelichting bij de begroting van Landbouw en Visserij wordt opgenomen; in dit laatste geval uiteraard met geactualiseerde cijfers.

Hoewel het LEB dus een belangrijke functie vervult ten behoeve van het beleid, is het geen spreekbuis van het beleid. In dit opzicht verschilt het principieel van soortgelijke publikaties in andere landen. Zo is het duitse "Agrarbericht" niet alleen bedoeld om de feitelijke ontwikkeling weer te geven, maar ook om het landbouwpolitieke programma van de regering te ontvouwen en te motiveren. Deze publikatie is dan ook een regeringsstuk. Het LEB draagt daarentegen het stempel van het LEI; het is een publikatie van een onafhankelijk instituut.

Documentatiebasis

Het LEB steunt voor een belangrijk deel op de onderzoeken van verschillende afdelingen binnen het LEI. Als zodanig is het een produkt van het werk van vele medewerkers in het instituut. De Stafafdeling, die verantwoordelijk is voor de publikatie, vervult ten aanzien van deze bijdragen een coördinerende functie met het oogmerk tot een samenvattende beschrijving en verklaring van de ontwikkelingen rond de "nationale boerderij" te komen. Soms behoeft het basismateriaal met dat doel nog nadere bewerking of completering. Dit betreft b.v. de afleiding van een resultatenrekening voor de landbouwsector als geheel uit de bedrijfsuitkomsten van de steekproefbedrijven.

Naast deze interne documentatie zijn externe informatiebronnen onmisbaar voor de samenstelling van het LEB; te noemen zijn in dit verband het CBS, Centraal Planbureau, de Produktschappen, EG, OESO, e.d.

Korte omschrijving van de inhoud

In het eerste hoofdstuk geeft het LEB een samenvatting van de ontwikkeling van de nederlandse agrarische sector, die in de volgende hoofdstukken breder wordt uitgewerkt. De samenvatting wordt geplaatst tegen de achtergrond van de algemene economische situatie en van de belangrijkste ontwikkelingen op het gebied van de landbouw en landbouwpolitiek op wereldniveau, in de EG en in Nederland. In samenhang met dit brede kader draagt het eerste hoofdstuk ten dele een verkennend en beschouwend karakter. In de overige hoofdstukken ligt het accent meer op "harde" feiten en hun onderlinge samenhang; daarbij komen achtereenvolgens aan de orde:

- II de structurele ontwikkelingen, m.n. op het punt van de agrarische beroepsbevolking, de arbeidsorganisatie, het grondgebruik; de bedrijfsgrootte en het bedrijfstype;
- III de produktie en afzet en de daarmee samenhangende internationale handel;
- IV de resultatenrekening van de landbouwsector;
- V de rentabiliteit van verschillende bedrijfstypen;

VI De inkomenssituatie in de landbouw, onder invloed van de uiteenlopende bedrijfsresultaten en van de verschillen in financiële positie, en de met het inkomensniveau samenhangende gezinsuitgaven, besparingen en investeringen.

De onder II aangeduide onderwerpen behoren tot het werkte-rein van de afdeling Structuuronderzoek; de hoofdstukken V en VI sluiten rechtstreeks aan op onderzoekresultaten van de sectorale afdelingen Landbouw en Tuinbouw. Voor een nadere uiteenzetting op deze punten kan dan ook naar de voorgaande artikelen worden verwezen. De hoofdstukken III en IV zijn - evenals hoofdstuk I - meer gebaseerd op documentatie en verwerking van gegevens door de Staf-afdeling. We zullen deze hoofdstukken wat nader bezien.

Onderzoek t.a.v. produktie en afzet

De ontwikkelingen op het gebied van produktie en afzet worden voor zover het het binnenland betreft geanalyseerd op basis van "voorzieningsbalansen". Produktie, verbruik, invoer en uitvoer van de verschillende goederen die samen het agrarische produktiepakket vormen, worden daarbij op een gemeenschappelijke noemer gebracht door alles tegen producentenprijzen te waarderen. Zo ontstaat zowel voor de onderdelen als voor het totaal een overzicht van de (nationale) tekorten of overschotten in de voorziening met agrarische produkten. De balansen geven daarmee tegelijk inzicht in de mate en richting waarin de nederlandse landbouw zich internationaal specialiseert.

De veranderingen die zich van jaar tot jaar in de produktiewaarde voordoen worden geanalyseerd in prijs- en volumebewegingen. De binnenlandse marktomstandigheden kunnen uiteraard niet los worden gezien van de situatie op de wereldmarkt en in de EG; wat het laatste betreft spelen de marktordenende maatregelen van de EG voor de meerderheid der produkten een belangrijke rol.

De buitenlandse handel in agrarische produkten wordt buiten het kader van de voorzieningsbalansen nog afzonderlijk onderzocht, o.a. met het oog op de invloed van wijzigingen in de internationale ruilvoet en verschuivingen in herkomst en bestemming van de internationaal verhandelde landbouwprodukten.

De resultatenrekening van de landbouwsector

Zoals gezegd is het doel van het LEB niet alleen verschillende deel-onderzoekingen naast elkaar en in onderlinge samenhang te presenteren, maar ook om op grond daarvan tot een totaalbeeld te komen. Voor dit laatste dient m.n. de resultatenrekening van de landbouwsector, die in hoofdstuk IV is opgesteld. De landbouw wordt in dit verband in de eerste plaats gezien als een sector van de nederlandse economie. De vraag rijst dan: welke waarde voegen de in deze sector aangewende produktiefactoren (arbeid, grond, kapitaal) in het produktieproces toe aan de van buiten de landbouw

aangetrokken grondstoffen, hulpmiddelen en diensten. En, direct daarmee verbonden, de vraag: is deze z.g. netto-toegevoegde waarde (ook wel aangeduid als sectorinkomen) voldoende om de produktiefactoren te belonen op een niveau dat in doorsnee ook in andere sectoren van de nederlandse economie gangbaar is.

Om deze vraag te plaatsen in het brede verband waarin hij thuishoort, wordt vooraf de positie van de agrarische sector in de nederlandse economie bepaald. De bijdrage tot het nationaal inkomen bestaat niet alleen uit de toegevoegde waarde in de landbouw zelf, maar ook uit het inkomen dat allerlei toeleverende en verwerkende industrieën dank zij de landbouw weten te verwerven. In 1970 was het directe aandeel van de landbouw in het nationaal inkomen ca. 6%; met inbegrip van het inkomen dat alle met de landbouw samenhangende activiteiten opleverden, lag het echter ruim tweemaal zo hoog.

De uitkomsten voor 1974/75

Het beeld dat de sectorrekening in dat jaar te zien geeft is hieronder beknopt weergegeven. De cijfers sluiten niet helemaal aan bij de in het LEB 1975 gepubliceerde overzichten, omdat ze in overeenstemming zijn gebracht met de laatste gegevens die ook verwerkt zijn in de in september gepubliceerde Memorie van Toelichting bij de Landbouwbegroting 1976.

Netto-toegevoegde waarde van de landbouw (excl. tuinbouw)
Volume- en prijsmutaties

	Waarde in mln. gulden 1974/75 (voorl.)	Mutaties in % t.o.v. voorafg. jaar					
		Volume			Prijs		
		72/73	73/74	74/75	72/73	73/74	74/75
Opbrengsten	13810	3,5	3,5	3,5	13,0	6,0	- 6,5
Nonfactorkosten	10190	2,0	4,5	3,5	5,5	14,5	3,0
Netto-toegevoegde waarde 1)	3725	7,0	2,5	3,0	27,0	-7,0	-26,0
Factorkosten	6060	-1,5	-1,5	-1,5	12,0	15,5	17,0
Totale kosten	16250	0,5	2,0	2,0	7,5	15,0	8,0

1) Incl. f 105 mln. overheidshulp.

Bij dit overzicht kunnen de volgende opmerkingen worden gemaakt. Het heeft alleen betrekking op de landbouw "in enge zin": de tuinbouw valt er buiten. Voor de opstelling van dit overzicht is een zo breed mogelijk opgezet net van steekproefbedrijven noodzakelijk en ook dan moeten nog verschillende "witte vlekken" met behulp van gegevens uit andere bron worden opgevuld. Voor de tuinbouw was dit lange tijd niet mogelijk. Sinds kort worden voor de glastuinbouw echter afzonderlijke overzichten samengesteld. Ten aanzien van de landbouw is de situatie echter zó dat in dit overzicht alle bedrijven en de totale produktie vertegenwoordigd kunnen worden geacht.

Het niveau van opbrengsten en nonfactorkosten wordt beïnvloed door de vraag of interne leveringen al dan niet tot de produktie worden gerekend. In dit overzicht zijn i.h.a. leveringen tussen verschillende takken van landbouw (b.v. akkerbouw- melkveehouderij) als opbrengst voor de ene tak beschouwd en als kosten voor de andere. In zoverre is de produktiewaarde dus gegeven "inclusief interne leveringen". Het is echter een broekzak-vestzak transactie: het niveau van de netto-toegevoegde waarde van de sector als geheel wordt er niet door beïnvloed.

Een derde opmerking betreft de berekening van de factorkosten. De kosten van het vermogen vastgelegd in grond en gebouwen worden berekend op pachtbasis. In feite wordt de vraag gesteld: welke netto-opbrengst zou een verpachter over zijn aldus belegde vermogen kunnen ontvangen. De factorkosten vallen niet samen met de kosten die door het bedrijf in rekening moeten worden gebracht voor de inzet van de eigen middelen van de ondernemer, maar ze hangen samen met de inzet van alle primaire produktiefactoren: vreemde arbeid even goed als eigen arbeid, vreemd vermogen even goed als eigen vermogen; het zijn immers allemaal produktiemiddelen die in de landbouw worden aangewend.

De ontwikkeling van het sectorinkomen

Wat valt er nu uit het overzicht op te maken t.a.v. de economische positie van de landbouw? Als momentopname blijkt er uit dat het verschil tussen opbrengsten en nonfactorkosten (veevoer, kunstmest, afschrijvingen enz.) ter waarde van f 3725 mln., lang niet voldoende was om de berekende beloningsaanspraken van de produktiefactoren (de factorkosten) te dekken. Daarbij komt dat de netto-toegevoegde waarde in 1974/75 is verhoogd met f 105 mln. overheids hulp; zonder deze zou het tekort nog groter zijn geweest. Gedurende de laatste jaren was alleen in 1972/73 de toegevoegde waarde groter dan de factorkosten.

De tabel geeft - door scheiding in volume- en prijseffecten - ook inzicht in de wijze waarop de veranderingen tot stand komen. De volume-ontwikkeling is vrij regelmatig: de opbrengsten stijgen in het algemeen enigszins sneller dan de kosten. Het verschil tussen de volumegroei van de opbrengsten (3,5%) en die van de totale

kosten (2% in 1974/75) wordt aangeduid als produktiviteitsontwikkeling. Het blijkt dat deze gemiddelde 1,5 à 2% per jaar bedraagt. Voor de verschillende onderdelen van de landbouwsector kunnen deze cijfers echter sterk verschillen. De prijsontwikkeling vertoont minder stabiliteit. Illustratief is het verschil tussen 1973/74 en 1974/75. In eerstgenoemd jaar werd de negatieve prijsinvloed op de netto-toegevoegde waarde (-7%) vooral veroorzaakt door de sterke stijging van de nonfactorkosten; in 1974/75 werd de veel sterkere verslechtering (-26%) in de eerste plaats teweeggebracht door de prijsdaling aan de kant van de opbrengsten.

Een dergelijke benadering, die in het LEB uiteraard meer gedetailleerd wordt uitgewerkt, geeft de bij het beleid betrokken instanties de mogelijkheid het effect te bepalen van de ontwikkeling van opbrengsten en kosten op het sectorinkomen, en het effect van prijs- en inkomensmaatregelen die worden overwogen of reeds zijn uitgevoerd. Het LEB kan er daardoor toe bijdragen dat de landbouwpolitieke discussie en gedachtenvorming in toenemende mate worden gebaseerd op kennis van de feitelijke actuele situatie.

ENKELE ONDERZOEKPROJECTEN VAN DE AFDELINGEN STRUCTUURONDERZOEK, TUINBOUW EN LANDBOUW

door medewerkers van genoemde afdelingen

Dit laatste artikel in deze serie moet worden gezien als een gevarieerd dessert na de hoofdschotel die de lezer in de voorgaande artikelen is opgediend. Bij de samenstelling ervan is gebruik gemaakt van de culinaire kwaliteiten van de publikatiecommissie van de sociaal-economische voorlichting.

Zoals in het eerste artikel reeds werd vermeld, betreft het hier een keuze uit de vele onderzoekprojecten die bij het LEI in uitvoering zijn. Van de gekozen projecten worden slechts zeer in het kort de probleemstelling aangegeven en de aard van de "boodschappen" die verwacht kunnen worden.

Uit de gepresenteerde onderwerpen blijkt dat het onderzoek van het LEI niet alleen is gericht op de behoeften van het landbouwbeleid, maar tevens ten dienste staat van de individuele producenten.

1. Mutaties in de omvang van de agrarische beroepsbevolking: oorzaken en gevolgen

Het LEI besteedt uiteraard aandacht aan de problematiek van de agrarische beroepsbevolking. Hierbij wordt niet alleen de ontwikkeling van het aantal agrarische arbeidskrachten nauwlettend gevolgd en prognoses opgesteld van de in de toekomst te verwachten omvang der agrarische beroepsbevolking, maar wordt ook onderzoek verricht naar bijzondere thema's.

Wat het eerste betreft wordt aandacht besteed aan de toetreding tot en uittreding uit de agrarische sector, worden prognoses op middellange termijn opgesteld en de mogelijke consequenties voor de landbouw van een langdurige werkloosheid in de niet-agrarische sector. De geringere mogelijkheden om werk te vinden buiten het ouderlijk bedrijf kunnen er nl. toe leiden, dat minder meewerkende boeren- en tuinderszoons de landbouw verlaten en meer zoons op het ouderlijk bedrijf gaan meewerken. Op wat langere termijn bezien bestaat de kans, dat er meer bedrijven worden overgenomen dan zonder de omvangrijke werkloosheid het geval zou zijn geweest. Tevens zullen minder agrarische bedrijfshoofden van beroep veranderen. Als gevolg van het een en ander moet derhalve rekening worden gehouden met een vertraging in de verbetering van de bedrijfsgrootte-structuur en van de arbeidsproductiviteit. Verder kan de ongunstige werkgelegenheidssituatie ernstige persoonlijke problemen voor de zoons met zich mee brengen.

Wat het onderzoek naar bijzondere thema's betreft, is in de afgelopen jaren o.m. veel aandacht besteed aan de beroepsverandering

van agrarische bedrijfshoofden. Hierbij werd zowel ingegaan op de betekenis hiervan voor de agrarische structuur als op de sociale problematiek. Uit deze in diverse regio's uitgevoerde onderzoeken bleek o.m. dat beroepsverandering door zelfstandige agrariërs slechts in zeer beperkte mate heeft bijgedragen tot verbetering van de structuur van de agrarische bedrijfstak: het waren namelijk vooral boeren met een klein bedrijf, die van beroep veranderden. Het aantal bedrijven verminderde overigens vooral, doordat er bij de beroepsbeëindiging van het bedrijfshoofd geen opvolger aanwezig was.

De onderzoekresultaten gaven geen aanleiding om te verwachten, dat het percentage bedrijfshoofden, die van beroep veranderen, bij een gunstige niet-agrarische werkgelegenheidssituatie, boven de 1 à 1,5% zou kunnen uitstijgen. De boeren en tuinders zijn nu eenmaal sterk aan hun bedrijf gehecht.

Rond een kwart van de voormalige boeren betreunde het achteraf van beroep te zijn veranderd. De overgang verliep verder niet altijd soepel, hetgeen o.a. een gevolg was van de in het algemeen geringe kennis van de niet-agrarische beroepen en van de, vooral aanvankelijk, geringe bereidheid om gebruik te maken van de hulp van begeleidende instanties. Ex-landbouwers die gebruik hebben gemaakt van de mogelijkheid om zich op een Centrum voor Vakopleiding te laten omscholen hadden hierover, naar uit een onderzoek bleek, over het algemeen een positief oordeel. Wel was het voor een aantal moeilijk om direct na de voltooiing van de cursus passend werk te vinden.

In Friesland en Noord-Brabant werd een onderzoek ingesteld naar de kenmerken en toekomstverwachtingen van opvolgers op landbouwbedrijven. De resultaten van dit onderzoek zijn of worden binnenkort gepubliceerd.

Een ander, sinds 1974 in uitvoering zijnd landelijk project, verschaft informatie over de belangstelling van 12 tot 20-jarige boeren- en tuinderszoons voor een beroep in de agrarische sector. Ook aan het agrarisch onderwijs wordt in dit kader aandacht besteed. De onderzoekresultaten wijzen in de richting van een afnemende belangstelling van de boeren- en tuinderszoons voor het lager agrarisch onderwijs. Verder blijkt ongeveer 20% van de 12 tot 20-jarige zoons op een land- of tuinbouwbedrijf te werken of te willen gaan werken. De eerste publikatie over dit onderzoek verschijnt in het najaar van 1975.

Andere onderzoekprojecten betreffen o.a. de opvolgingssituatie in de Nederlandse land- en tuinbouw, de ontwikkeling van het aantal land- en tuinarbeiders, de huidige en toekomstige werkgelegenheid in de z.g. groene sector (bossen, natuurterreinen en landschappelijke en stedelijke beplantingen), de werkgelegenheid en de arbeidsverhoudingen in het Zuidhollands Glasdistrict. Het aantal land- en tuinarbeiders is in de periode 1959-1974 gehalveerd. De laatste jaren is de vermindering echter vrijwel tot stilstand gekomen; in de tuinbouw is het aantal arbeiders als gevolg van intensivering en produktieuitbreiding zelfs iets toegenomen.

2. Ontwikkelingen rondom het agrarisch nevenbedrijf

In 1970 werden er van de 185000 agrarische bedrijven 23000 (12%) als nevenberoep geëxploiteerd en 9000 (5%) door rustende boeren of andere personen die geen beroep meer uitoefenden. Het gaat meestal om kleine bedrijfjes - soms kan nauwelijks van een bedrijf worden gesproken - en een naar sociale achtergrond, economische betekenis en productiepatroon, nogal heterogene groep. Het enige wat verreweg de meeste van deze bedrijven gemeen hebben, is hun geringe bedrijfsoppervlakte en productieomvang.

De niet als hoofdberoep geëxploiteerde bedrijven - waarvan een groot deel in Overijssel en Gelderland is gelegen - maakten in 1970 17% uit van het totaal aantal bedrijven, legden beslag op 5% van de cultuurgrond en namen 6% van de agrarische productie (uitgedrukt in sbe) voor hun rekening. Het intensievere grondgebruik op de "part-time" bedrijven dat uit deze laatste cijfers blijkt, is een gevolg van het relatief hoge aandeel van de intensieve veehouderij en de tuinbouw (fruitteelt en opengrondsgroenteteelt) in de totale produktie. Per sector gezien is het grondgebruik op deze bedrijven echter minder intensief dan op de als hoofdberoep geëxploiteerde bedrijven.

Naast personen, die nooit "full-time" in de landbouw hebben gewerkt, treft men onder degenen die de landbouw als nevenberoep beoefenen, ook voormalige zelfstandige agrariërs aan. Deze categorie is in het recente verleden onder invloed van de beroepsverandering door boeren en tuinders waarschijnlijk iets toegenomen. Uit diverse onderzoeken bleek, dat gemiddeld ongeveer 40% van de van beroep veranderde voormalige boeren, grond in gebruik hield. Van gebied tot gebied kwamen er echter grote verschillen voor.

Het geheel of gedeeltelijk, voor een langere of kortere periode, aanhouden van het bedrijf door van beroep veranderde agrariërs vormde aanleiding tot een nieuw, maar dan oriënterend, onderzoek naar het z.g. agrarisch nevenbedrijf, en wel in verband met de mogelijke betekenis hiervan voor het proces van beroepsverandering van zelfstandige agrariërs.

Uit deze oriënterende studie blijkt o.a., dat het aantal z.g. nevenbedrijven van 1970 tot 1974 met ongeveer 4% is verminderd; het aantal als hoofdberoep geëxploiteerde bedrijven is in dezelfde periode met ongeveer 11% gedaald. De "part-time" bedrijven maken thans ongeveer 18,5% van het totaal aantal agrarische bedrijven uit en zij leggen beslag op ongeveer 6% van de oppervlakte cultuurgrond. De gemiddelde oppervlakte is iets gestegen en bedraagt thans ruim 4 ha. Het aandeel van deze bedrijven in de totale agrarische produktie daarentegen is gedaald van 6% naar ca. 5,5%. Dit hangt samen met de vermindering van het aantal sbe/ha van 9 in 1970 tot 8,4 in 1974. Voor alle bedrijven te zamen steeg het aantal sbe/ha van 8,5 naar 9,5.

Het ligt in de bedoeling vooral aandacht te besteden aan de be-

drijven van personen met een niet-agrarisch beroep in de leeftijdsklassen die in verband met de beroepsverandering van boeren en tuinders van belang zijn. Op grond van deze informatie zal niet alleen de financiële en sociale positie van het agrarisch nevenbedrijf beoordeeld kunnen worden maar ook de betekenis van dit bedrijf bij de beroepsverandering van agrarische zelfstandigen.

3. Het onderzoek naar de omvang en kenmerken van de intensieve samenwerking

Het achterblijven van de uitbreiding van de produktieëenheden bij de vergroting van de bewerkingscapaciteit per man, alsmede de verkleining van de arbeidsbezetting per bedrijf hebben geleid tot het z.g. overkoepelend gebruik van arbeidskrachten en machines: inschakelen van loonwerkers en bedrijfsverzorgers en samenwerking bij de uitvoering van de werkzaamheden. Vooral de meer extensieve vormen van samenwerking hebben, in tegenstelling tot de intensieve vormen, een ruime verspreiding gevonden.

Bij de intensieve samenwerking worden arbeidskrachten en machines en soms ook grond en gebouwen op meerdere bedrijven zodanig benut, dat de deelnemende bedrijven bij produktieplan, organisatie en uitvoering van de werkzaamheden in sterke mate rekening met elkaar moeten houden. Uit een onderzoek van ongeveer 10 jaar geleden bleek, dat deze intensieve vorm van samenwerking slechts weinig voorkwam. Uit een recent - binnenkort verschijnend - onderzoek naar de omvang van de intensieve samenwerking in de akkerbouw en veehouderij, naar de kenmerken van de deelnemende bedrijven en hun bedrijfshoofden, en naar de terreinen, waarop deze samenwerking plaatsheeft, blijkt dat nog steeds zeer weinig boeren intensief samenwerken en dat het aantal intensieve samenwerkingsverbanden - er zijn slechts enkele honderden bedrijfscombinaties - sinds 1964 niet is toegenomen en ook in de nabije toekomst waarschijnlijk niet veel zal stijgen. Wel zijn er thans in de melkveehouderij meer verdergaande samenwerkingsvormen waarbij bedrijfsgebouwen, nl. ligboxenstallen, gezamenlijk worden gebruikt. Een uitbreiding van betekenis lijkt op korte termijn niet te verwachten.

Zo blijkt uit het onderzoek dat de combinaties meestal twee of drie dicht bij elkaar gelegen grotere bedrijven betreffen van een zelfde bedrijfstype en een ongeveer gelijke bedrijfsomvang. Wanneer men dit als voorwaarden ziet om een bedrijfscombinatie te vormen, dan wordt hierdoor het aantal bedrijven dat in beginsel deel zou kunnen uitmaken van een combinatie aanzienlijk ingeperkt. De bedrijfshoofden blijken vaak tot een zelfde leeftijdsgroep te behoren en staan vaak in familierelatie tot elkaar. Voorwaarden zijn dus kennelijk ook, dat men elkaar goed kent en dat men elkaar "verstaat". In feite betekent dit een nog verdere inperking van het aantal bedrijven dat voor een bedrijfscombinatie in aan-

merking zou kunnen komen.

Aangezien in de akkerbouw diverse voordelen van bedrijfscombinaties, ook reeds bij minder vergaande vormen van samenwerking gerealiseerd kunnen worden, lijkt een belangrijke toeneming van de intensieve samenwerking in deze sector dan ook niet waarschijnlijk. In de melkveehouderij, waar de vorming van bedrijfscombinaties veelal verband houdt met modernisering en schaalvergroting, lijkt een toeneming van het aantal combinaties in de komende jaren niet uitgesloten. Gaat men er van uit dat de bedrijfscombinatie in de melkveehouderij beperkt zal blijven tot bedrijven met ligboxenstallen (2 à 3% van het totaal), dan is een grote omvang van deze vorm van samenwerking ook in deze sector vooralsnog niet te verwachten.

4. Consequenties van landschappen en natuurbehoud voor de ontwikkeling van weidebedrijven

In het kader van landschapsbeheer en natuurbehoud worden aan de bedrijfsuitoefening op o.m. weidebedrijven beperkingen opgelegd. Deze beperkingen vinden veelal hun grondslag in gemeentelijke bestemmingsplannen buitengebied. In de onlangs verschenen zogenaamde "Relatienota" en de nota "Landschapsparken" wordt verder uitdrukking gegeven aan het streven van de overheid om de agrarische exploitatie in een aantal gebieden mede te richten op de doelstelling van landschapsbeheer en natuurbehoud. Ook hieruit zullen verplichtingen en beperkingen voortvloeien voor de agrarische bedrijven. Met betrekking tot de consequenties hiervan zijn de volgende vragen van belang:

1. Wat is de aard van de beperkende maatregelen, die aan de landbouw worden opgelegd en in welke omvang komen deze thans reeds voor?
2. Wat zijn de gevolgen van deze beperkingen voor de bedrijfsvoering en de bedrijfsontwikkeling van het individuele bedrijf en daarmee voor het inkomen van de boer?
3. Wat zijn de gevolgen van deze beperkingen voor de ontwikkeling van de landbouwstructuur en voor de regionale economie?

ad 1. Voor beantwoording van de onder 1 gestelde vraag wordt mede op verzoek van het bedrijfsleven, een onderzoek verricht naar de beperkingen, die de landbouw in een aantal gebieden krijgt opgelegd in het kader van een bestemmingsplan. Het betreft hier een 30-tal bestemmingsplannen buitengebied in het noorden en oosten van het land waarin, door het geven van voorschriften m.b.t. de bebouwing, het gebruik van de grond en van opstallen, en door de aanleg van werken aan een vergunning te binden, is vastgelegd wat er met en op de grond mag gebeuren.

De eerste onderzoeksfase waarin o.a. de diverse bestemmingen, voorschriften e.d. werden geïnventariseerd en gewaardeerd, is na-

genoeg afgesloten. Uit de voorlopige resultaten blijkt, dat in de onderzochte gemeenten op ongeveer een derde van de oppervlakte met een agrarische bestemming, beperkingen kunnen rusten. Hierbij gaat het o.m. om beperkingen t.a.v. het rooien, vellen of beschadigen van houtopstanden (33% van de oppervlakte), inbegrepen in de waterhuishouding (23%), grondverbetering (32%) en verbetering van de ontsluiting (30%). Voor ruim een derde van de bedrijven kunnen t.a.v. de gebouwen voor de rundveehouderij, veruit de belangrijkste produktietak in het onderzoekgebied, beperkende voorwaarden en bepalingen van kracht worden; deze hebben meestal betrekking op de situering en de afmetingen van de gebouwen. In bijna 60% van het gebied met een agrarische bestemming is het mogelijk dat intensieve veehouderij als gespecialiseerd bedrijf niet wordt toegestaan. Een nader onderzoek, vooral naar de mogelijkheid tot ontheffing, is nodig om de uiteindelijke betekenis van deze beperkingen voor de landbouwbedrijven te kunnen aangeven.

De eerste resultaten zijn neergelegd in een artikel waarin wordt ingegaan op de grote diversiteit in benaming en inhoud van de bestemmingen en op de noodzaak van meer uniformiteit. (Meinummer van dit jaar van "Stedebouw en Volkshuisvesting": "Benamingen en inhoud van bestemmingen buitengebied".) Rond de jaarwisseling zullen naar alle waarschijnlijkheid enkele publikaties met onderzoekresultaten worden uitgebracht.

ad 2. De effecten van de beperkingen op de bedrijfsvoering kunnen schematisch als volgt worden weergegeven.

A. Vermindering van voederopbrengsten als gevolg van bv.:	B. Verhoging van de kosten van veldtransport en veldwerk als gevolg van bv.:	C. Verhoging van de kosten van melken en veeverzorging als gevolg van bv.:
- landverlies - verlaging van bemestingsgraad - beperkingen t.a.v. weiden en maaien - schaduwwerking, veldschade, onkruidschade, etc. - beperkingen t.a.v. de ontwatering	- verlenging van transporttijden (lengte en kwaliteit verbindingswegen) - meer onderhoudswerk - ongunstiger spreiding van werkzaamheden - ongunstiger perceelsvormen	- verhoging van gebouwenkosten - ondoelmatige inrichting en omvang van gebouwen

De beperkingen, die onder categorie A zijn vermeld, leiden tot een verkleining van de bedrijfsomvang en/of tot geringere mogelijkheden om de bedrijfsomvang binnen de beschikbare bedrijfsoppervlakte uit te breiden. Dit betekent, bij afwezigheid van alternatieve aanwendingsmogelijkheden, verlies aan inkomen dan wel minder mogelijkheden om het inkomen te vergroten. De beperkingen die leiden tot verhoging van de bewerkingskosten (cat. B), betreffen in de bestaande bedrijfssituaties, in hoofdzaak meer moeite en inspanning, maar kunnen op langere termijn ook het inkomen nadelig beïnvloeden. In de moderne melkveehouderij zijn de bedrijfsgebouwen van groot belang: ca. 60% van de arbeidsbehoefte heeft betrekking op werkzaamheden in het bedrijfsgebouw. Beperkingen die een doelmatige exploitatie van moderne bedrijfsgebouwen bemerken (cat. C), zullen leiden tot vermindering van de inkomensmogelijkheden.

ad 3. Met behulp van de resultaten van onderzoeken die betrekking hebben op de onder 1 en 2 genoemde vragen, zal ten slotte worden aangegeven, wat het effect van deze beperkingen is op de ontwikkeling van de landbouwstructuur en eventueel op die van de regionale economie.

5. De agrarisch-structurele en agrarisch-planologische problematiek in het tuinbouwgebied Vleuten-De Meern-Harmelen.

Het tuinbouwgebied Vleuten-De Meern-Harmelen is het belangrijkste glastuinbouwcentrum in de provincie Utrecht; het omvat ongeveer de helft van alle glastuinbouw in deze provincie. Door zijn ligging in het centrum van het land en ten westen van de stad Utrecht zal dit gebied bovendien te maken krijgen met belangrijke ruimtelijke ontwikkelingen en planologische maatregelen. Vandaar dat de Provinciale Raad voor de Bedrijfsontwikkeling in de Land- en Tuinbouw, het LEI heeft gevraagd een onderzoek in te stellen met als doel het verkrijgen van inzicht in de toekomstmogelijkheden van dit tuinbouwgebied, in het bijzonder in het kader van het planologisch beleid.

De uit deze doelstelling afgeleide probleemstelling valt in de volgende vragen uiteen:

- a. Hoe functioneert het tuinbouwcentrum als vestigingsplaats voor de tuinbouw? Hoe is het voorzieningsniveau (i.v.m. de centrumfunctie), hoe is de lokatie van de tuinbouw in dit gebied m.b.t. de afzet, hoe zijn de externe produktieomstandigheden en de uitbreidingsmogelijkheden?
- b. Welke invloed van buiten werken in op de ontwikkelingsmogelijkheden van de tuinbouw in dit gebied? Hier komen de bestaande en te verwachten planologische maatregelen en ruimtelijke ontwikkelingen aan de orde, zowel in het gebied zelf als in de

omgeving (bestemmingsplannen en streekplannen) en kan een eerste indruk worden gegeven van hun betekenis voor de ontwikkelingsmogelijkheden in de tuinbouw.

- c. Hoe is het gesteld met het kosten- en opbrengstenniveau van de belangrijkste teelten in het gebied en hoe verhoudt zich dit tot het niveau in andere tuinbouwgebieden, met name in het Zuidhollands Glasdistrict, als voornaamste centrum? Bij dit onderdeel van de probleemstelling zal ook worden getracht een indruk te krijgen van de samenhang tussen het kosten- en opbrengstenniveau enerzijds en het voorzieningsniveau, de externe produktieomstandigheden en de ruimtelijke situatie en ontwikkelingen anderzijds.
- d. Welke zijn de toekomstmogelijkheden voor de tuinbouw in dit gebied? Het antwoord op deze vraag zal worden gegeven op basis van de antwoorden op de vragen a, b en c, alsmede op basis van een studie van de ontwikkelingstendenties in de agrarische structuur (aantal bedrijven, bedrijfsomvang, produktiepatroon, arbeidsbezetting e.d.), de leeftijdsopbouw, de opvolgingssituatie en van de bedrijfsuitrusting. In het kader van deze studie zal ook aandacht worden besteed aan de recente ontwikkelingen binnen de tuinbouw in dit gebied (bv. de omschakeling van groenteteelt naar de bloementeel onder glas), en zal uiteraard ook worden ingegaan op de betekenis van de ruimtelijke ontwikkelingen en het planologisch beleid voor de ontwikkelingen van de structuur van de tuinbouw in dit gebied.

Het onderzoek wordt uitgevoerd in twee fasen. In de eerste fase komen de vragen a en b, alsmede de structurele situatie en ontwikkeling in het recente verleden aan de orde. In de tweede fase wordt ingegaan op vraag c, op de toekomstige structurele ontwikkelingen en op de bedrijfsuitrusting. In deze fase zal worden ingegaan op de invloed van de ruimtelijke ontwikkelingen en het ruimtelijk beleid op de tuinbouw en op de toekomstmogelijkheden van deze bedrijfstak in dit gebied. Het verslag van de eerste fase zal waarschijnlijk rond de jaarwisseling gereed zijn.

Zolang het onderzoek nog niet is afgerond, kan over de resultaten, met name wat de invloed van de ruimtelijke ontwikkelingen betreft, nog niets worden gezegd. Wel is reeds gebleken dat de teelt onder verwarmd glas sinds het begin van de jaren zestig sterk is toegenomen. Een nog sterkere uitbreiding gaf de bloementeel onder glas te zien. De oppervlakte groente in de open grond en de oppervlakte fruitteelt zijn daarentegen belangrijk teruggelopen.

6. Economische ontwikkelingen op produktiebedrijven in de bloembollenteelt

De Nederlandse bloembollenteelt verkeert al enkele jaren in een moeilijke positie. Als gevolg van marktverzadiging vertoont de

export nauwelijks enige groei. Anderzijds zijn onder invloed van sterke schaalvergroting bij de produktie, krachtige tendenties werkzaam om het aanbod te vergroten. De rentabiliteit van vele bedrijven is teleurstellend, en op talrijke bedrijven is gedurende de laatste jaren de produktie beëindigd.

In de huidige situatie kan niet worden ontkomen aan een verdere sanering van het produktieapparaat. De blijvers in de bedrijfstak, en dit geldt vooral voor de gespecialiseerde bedrijven, zullen blijven streven naar vergroting van de produktie per man, door toepassing van de arbeidsbesparende technieken en produktiemethoden. Van veel belang zal zijn dat daarbij ook een zekere "rust" in de bedrijfstak heerst, die een produktieplanning op een termijn van enkele jaren mogelijk maakt. Deze "rust" kan worden bereikt door marktinterventie, die moet voorkomen dat de producentenprijzen als gevolg van structurele of incidentele overproduktie te sterk dalen.

Behalve schaalvergroting op gespecialiseerde bedrijven, kan in de nabije toekomst eveneens een verdere integratie bloembollen/bolbloemen worden verwacht. In de bolbloemensector zijn er nog voldoende mogelijkheden voor produktieuitbreiding en de relatie met de sterk in beweging zijnde bloembollenteelt biedt hier interessante perspectieven.

Voor het economisch onderzoek betekent dit dat:

- a. een beter en vooral meer gekwantificeerd beeld moet worden verkregen van de recente en te verwachten wijzigingen in de produktiestructuur van bloembollen en bolbloemen;
- b. door middel van modelstudies (op basis van lineaire programmering) een beeld wordt verkregen van de produktieomvang en -structuur van het bedrijf van de toekomst;
- c. eveneens op basis van modelstudies, de integratie bloembollen/bolbloemen - in zijn relatie tot produktiestructuur en -omvang - wordt onderzocht;
- d. het markteconomisch onderzoek bouwstenen aandraagt voor een verantwoord prijsbeleid in de bollensector;
- e. de kwantitatieve betekenis wordt nagegaan van de factoren die de verschillen in bedrijfsresultaat bepalen, waarbij o.m. de oorzaken van verschillen in fysieke opbrengsten worden geanalyseerd.

De objecten a t/m e zijn alle momenteel in onderzoek, waarbij d en e het verst zijn gevorderd. Uiteindelijk zal op grond van de verkregen uitkomsten, een duidelijker toekomstbeeld van het produktiebedrijf in de bloembollenteelt kunnen worden verkregen. Zo blijkt uit reeds verrichte studies dat op goed geoutilleerde bollenbedrijven op zandgrond ongeveer 3,5 ha bloembollen per man kan worden "bewerkt", en dat voor bedrijven die niet aan deze norm kunnen voldoen, integratie met bolbloementeleelt aantrekkelijke mogelijkheden biedt. Met name in de "Zuid" wordt van deze mogelijkheid gebruik gemaakt. Voor bloembollen (m.n. tulpen) moet overigens worden gerekend met een stagnerende export; de groei in

de afzet gedurende de laatste jaren was vooral het gevolg van een stijging van de binnenlandse vraag (ontwikkeling van bolbloementeelten).

7. Oorzaken van verschillen in bedrijfsuitkomsten in de snijbloementeel

De teelt van snijbloemen heeft gedurende de laatste jaren een snelle ontwikkeling doorgemaakt. De vraag naar bloemisterijproducten vertoonde een bevredigende groei, mede als gevolg van zich wijzigende verbruiksgewoonten bij het "publiek".

Dit betekent echter niet dat de bloemisterij in Nederland geen problemen kent. De snelle groei van de laatste jaren heeft deze versluiert, doch nu de rentabiliteit vermindert, komen zij duidelijker naar voren. Ook in de sector van de snijbloemen zal men niet kunnen ontkomen aan een verdere en mogelijk versnelde bedrijfsvergroting waarbij hoge eisen gesteld worden aan de arbeids-rationalisatie, planning, management en financiering.

De verschillen in bedrijfsuitkomsten blijken ook bij bedrijven met snijbloementeel zeer groot te zijn. Over de oorzaken van deze verschillen is weinig bekend, nog minder over de onderlinge samenhang van deze oorzaken. Wel staat vast, dat het opbrengstniveau hierbij een dominerende rol speelt.

Het onderzoek naar de verschillen in bedrijfsuitkomsten valt in twee delen uiteen. Het eerste splitst zich toe op een kwantificering van de invloed van de factoren die de verschillen in bedrijfsresultaat bepalen. Een eerste (proef-)onderzoek heeft momenteel bij een aantal rozenbedrijven plaats; waarvan de resultaten in 1976 worden gepubliceerd. In een later stadium zal een soortgelijk onderzoek worden uitgevoerd op de snijbloemenbedrijven in het Zuidhollands Glasdistrict en in Aalsmeer.

Het tweede deel van het onderzoek betreft het opbrengstniveau, dat van bedrijf tot bedrijf zeer sterk uiteen kan lopen. De voorbereidingen voor een onderzoek naar de oorzaken van verschillen in fysieke opbrengsten bij de kasrozenteelt, zijn vrijwel voltooid. Bij dit onderzoek, waarbij vele waarnemingen aan het gewas moeten worden verricht, wordt nauw samengewerkt met het Proefstation voor de Bloemisterij in Aalsmeer en met de voorlichtingsdiensten te Aalsmeer en Naaldwijk. De resultaten van dit onderzoek zijn eerst eind 1976 of begin 1977 te verwachten.

8. Analyse van de economische ontwikkelingen in de potplantenteelt

Binnen de Nederlandse bloemisterijsector, die zich in recente jaren sterk heeft ontwikkeld, is de potplantenteelt wel bijzonder snel toegenomen, hetgeen o.a. heeft geleid tot een spectaculaire

groei van de veilingomzetten en tot nieuwe vormen van commercialisatie via bemiddelingsbureaus bij de veilingen.

Over de structuur van de potplantenteelt in Nederland is relatief weinig bekend. Daarom is in het najaar van 1974 op een aantal bedrijven in de centra Aalsmeer, Lent en het Zuidhollands Glas-district een enquête gehouden, met het doel gegevens te verzamelen over de bedrijfsgrootte, bedrijfsuitrusting, mate van mechanisatie, gewassenkeuze, specialisatie en de wijze van afzet. Op deze bedrijven zijn tevens de ontwikkelingen t.a.v. deze aspecten gedurende de laatste jaren vastgelegd.

Het ligt in de bedoeling rapportering in de loop van 1976 niet alleen een beschrijving van deze ontwikkelingen te geven, maar ook de vooruitzichten van de potplantenteelt te belichten.

9. Onderzoek naar de schaalvoordelen van grote bedrijven in de glasgroenteteelt

Tot voor kort verliep het proces van bedrijfsvergroting in de groenteteelt onder glas zeer geleidelijk en zodanig, dat slechts weinig werkelijk "grote" bedrijven (meer dan 2 ha onder glas) ontstonden. De glascentra in het westen van het land boden de bedrijven zoveel voordelen dat ook, bij een relatief geringe bedrijfsomvang, toch een rationele produktie mogelijk was. Tot in het midden der zestiger jaren kon een bedrijf dat zijn glasoppervlakte uitbreidde tot boven 100-120 are, dan ook geen of slechts geringe kostenvoordelen verkrijgen. Als gevolg van technische ontwikkelingen is echter deze grens aanzienlijk in opwaartse richting verschoven. Daarnaast heeft ook de daling van de rentabiliteit bedrijfsvergroting in de hand gewerkt waardoor, ondanks de verkrap-ping van de winstmarges, het inkomen kon worden gehandhaafd.

Het onderzoek richt zich nu op de bedrijfseconomische aspecten van deze ontwikkeling en op de knelpunten die zich daarbij voordoen. De verhouding tussen kosten en opbrengsten, de bedrijfsstructuur, het arbeidsverbruik, de noodzakelijke investeringen en de wijze van financiering van de bedrijven zullen worden onderzocht in relatie tot de bedrijfsomvang. Het basismateriaal voor dit onderzoek wordt thans verzameld. De analyse hiervan zal eerst in de loop van 1976 kunnen plaatsvinden.

10. Financieringsonderzoek in de tuinbouw

a. De financiële positie voor beginnende ondernemers in de glastuinbouw

Voor de meeste beginnende ondernemers in de glastuinbouw vormt de financiering van de bedrijfsovername, evt. de stichting van een nieuw bedrijf, een ernstig knelpunt. Dit blijkt uit een onderzoek, naar de financiële positie van beginnende ondernemers vóór

en vlak na de bedrijfsoverneming, waarbij tevens is nagegaan op welke wijze het vermogen vóór en tijdens de overname/stichting is verkregen. Uit dit onderzoek dat thans is afgesloten, kwam o.m. naar voren dat de financiële positie van de beginnende ondernemer in de glastuinbouw in het algemeen zeer zwak is. Alleen indien direct na de overname/stichting de rentabiliteit van deze bedrijven gunstig is, zullen de moeilijkheden kunnen worden overwonnen. Dank zij de grote arbeidsinzet van de ondernemer en zijn echtgenote waren - zo leert het onderzoek - op deze bedrijven toch nog redelijke besparingen mogelijk. Na enkele jaren zullen de thans onderzochte bedrijven opnieuw worden geanalyseerd. Eerst dan zal blijken aan welke eisen moest worden voldaan om de continuïteit van deze bedrijven te waarborgen.

b. De financiële positie van sterk expanderende bedrijven, c.q. van bedrijven die op andere teelten overschakelen

Een aantal bedrijven in de glastuinbouw zijn de laatste jaren zeer sterk gegroeid en hebben thans een glasoppervlakte van meer dan 2 ha. Op deze bedrijven wordt - op basis van straffe planning en met behulp van moderne technische hulpmiddelen - de produktie zoveel mogelijk gestuurd.

Andere bedrijven schakelen over van groente- naar bloementeel, waardoor veelal aanzienlijke additionele investeringen noodzakelijk zijn.

Onderzocht zal nu worden hoe deze uitbreiding resp. omschakeling wordt gefinancierd, en welke invloed deze heeft op de vermogenspositie, het inkomen en de bestedingen van ondernemer en gezin.

Met dit onderzoek moet nog een begin worden gemaakt.

11. De rentabiliteit van bedrijven met moderne bedrijfsvoering

Zowel het onderzoek als de voorlichting zijn sterk geïnteresseerd in de uitkomsten van moderne bedrijven. Als gevolg van het relatief geringe aantal moderne bedrijven in Nederland komen in de representatieve steekproef van het LEI slechts weinig van deze bedrijven voor. Het aantal is te klein om een betrouwbaar beeld te verkrijgen van de bedrijfsuitkomsten en geeft een onvoldoende basis voor verdere analyse van de resultaten.

Het LEI heeft daarom voor de diverse produktietakken een aantal bedrijven met moderne produktiesystemen in administratie, die uitsluitend dienen voor nadere studie. Voor moderne akkerbouw- en melkveehouderijbedrijven wordt een volledige bedrijfseconomische boekhouding, aangevuld met technische gegevens gevoerd, terwijl voor de produktietakken rundveemesterij, kalvermesterij, varkenshouderij, pluimveehouderij en schapenhouderij, een deelboekhouding wordt bijgehouden.

Op deze wijze is het mogelijk de perspectieven van diverse moderne bedrijfssystemen in bedrijfsverband op de voet te volgen.

Jaarlijks worden de bedrijfsuitkomsten zowel aan de deelnemende bedrijven als aan de voorlichtingsdienst verstrekt. Voorts worden door het LEI de gegevens regelmatig geanalyseerd en de resultaten daarvan gepubliceerd.

De bedrijfsuitkomsten van moderne bedrijven blijken aanmerkelijk gunstiger te zijn dan van bedrijven met een traditionele bedrijfsvoering.

Op moderne melkveehouderijbedrijven bijvoorbeeld is het aantal koeien per bedrijf groter en is de melkproduktie per koe aanzienlijk hoger dan op traditionele bedrijven met dezelfde bedrijfsoppervlakte en arbeidsbezetting.

Op basis van deze resultaten wordt het thans niet meer verantwoord geacht een nieuwe grupstal te bouwen. Bovendien zijn de bouwkosten van een grupstal zeker niet lager dan van de ligboxenstal. De bedrijfsontwikkeling in de melkveehouderij gaat dan ook volledig in de richting van nieuwbouw van ligboxenstallen, gepaardgaande met een sterke uitbreiding van de melkveestapel. Deze uitbreiding van de melkveestapel is noodzakelijk om de mogelijkheden tot verhoging van de arbeidsproduktiviteit volledig te benutten. Meestal kan de hoeveelheid arbeid immers niet ingekrompen worden, zodat een groter aantal koeien per man alleen bereikt kan worden door uitbreiding van de melkveestapel. Deze uitbreiding dient zo snel mogelijk plaats te hebben, omdat anders onderbezettingen verliezen optreden, die ernstige gevolgen kunnen hebben voor de bedrijfsuitkomsten.

12. Bedrijfsplanning op korte termijn op weidebedrijven

De snelle technische en economische ontwikkeling in de landbouw, die gepaard gaat met schaalvergroting en invoering van moderne bedrijfssystemen, stelt steeds zwaardere eisen aan de bedrijfsorganisatie en aan het bedrijfsbeheer.

De ondernemer heeft te maken met steeds wisselende omstandigheden, die aanpassing vragen en beleidsbeslissingen vereisen, die bij de opstelling van het bedrijfsplan niet konden worden voorzien.

Ook moet hij zorgen voor een zo efficiënt mogelijk verloop van het produktieproces en voor de handhaving van de liquiditeit. Naarmate het bedrijf groter en gecompliceerder is wordt het echter voor hem moeilijker om zich te verlaten op zijn directe waarnemingen, zijn geheugen en zijn organisatievermogen.

De gegevens van de bedrijfseconomische boekhouding komen veel te laat beschikbaar om tijdig maatregelen te kunnen treffen en leveren bovendien te weinig aanknopingspunten voor een goede controle op het bedrijfsgebeuren.

De ondernemer heeft behoefte aan een beheerssysteem dat moge-

lijkheden biedt om tijdig te reageren bij afwijkingen van het bedrijfsplan. Een voortdurende controle op de werking van de technische relaties en op de consequenties daarvan voor het beleid in de volgende perioden en voor het economisch resultaat en de financiële positie van het bedrijf, is daarvoor noodzakelijk.

Voor moderne melkveehouderijbedrijven is thans door het LEI een systeem van begroting, controle en planning ontwikkeld, dat bedoeld is als een administratief hulpmiddel bij het bedrijfsbeheer. Het systeem beoogt via computerbewerking van door de melkveehouder verstrekte gegevens over zijn bedrijfsplan en over de samenstelling van de veestapel, alsmede van boekhoudkundige gegevens, hem actuele informatie te verschaffen over zijn bedrijfsvoering ter controle op de technische uitvoering van het bedrijfsplan en op het verloop van de rentabiliteit en de liquiditeit van zijn bedrijf.

Het begrotingssysteem is thans operationeel en zal volledig geïntegreerd worden in het boekhoudsysteem van het LEI en van de boekhoudbureaus. De boekhouding wordt per kwartaal uitgewerkt, zodat op korte termijn een confrontatie tussen begroting en werkelijk resultaat mogelijk is.

De melkveehouder heeft hiermede een instrument in handen om:

- afwijkingen tussen verwachte en werkelijke melkproduktie per bedrijf en per koe (per week of kortere periode) te kunnen constateren;
- het voederverbruik (per aflevering) na te gaan;
- de diverse kosten- en opbrengstenniveau's (per kwartaal) te kunnen controleren;
- het verloop van rentabiliteit en liquiditeit (per kwartaal) te beoordelen.

Het systeem wordt door de melkveehouders als zeer waardevol ervaren en heeft hen reeds diverse malen in staat gesteld op zeer korte termijn te reageren op afwijkingen, die op langere termijn zeer nadelig zouden zijn geweest voor het financiële resultaat en de liquiditeit.